

Tarih ve Akademi

Prof. Dr. Halil İNALCIK

*Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi
TÜBA Şeref Üyesi*

Türkiye Bilimler Akademisi Forumu

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ FORUMU

Sıra No: 2

Tarih ve Akademi
Prof Dr. Halil İNALCIK

© Prof. Dr. Halil İnalçık/Türkiye Bilimler Akademisi

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz, CD ya da manyetik bant haline getirilemez.

Türkiye Bilimler Akademisi Forumu Dizisi kapsamında hazırlanmış olan bu kitapta yer alan değerlendirme ve görüşler yazara aittir.

ISBN: 975-8593-29-3

Üçüncü Basım: Şubat 2005 (1000 adet)

Reform Matbaacılık-Ankara, 2005

Atatürk Bulvarı No: 221, 06100 Kavaklıdere Ankara

Tel: 0.312.426 03 94 Faks: 0.312.467 32 13

e-posta: tuba@tuba.gov.tr

Akademi Forumu

Türkiye Bilimler Akademisi, devlet ve toplumla ilgili, yasayla belirlenmiş bağımsız ve yetkin danışmanlık görevi kapsamında, bilimsel ve toplumsal konularda özgür ve eleştirel bir tartışma platformu ve kültürü oluşturmaya, bunun için toplantılar düzenlemeye ve yayınlar yapmaya çaba göstermektedir.

Akademi Konferansları programı bu görev doğrultusunda tüm akademik dallarda önemli bilimsel gelişmelerin, geniş bir dinleyici kitlesini hedef alarak kamuya mal edilmesini; diğer yandan, ülke gündemindeki çeşitli sorunların bilimsel bir yaklaşımla ele alındığı, özgün katkılar içeren, farklı ve tartışmaya açık görüşlerin sunulduğu kamusal bir platform oluşturulmasını hedeflemektedir.

Bilim, düşün, sanat ve siyaset alanlarının öne çıkmış temsilcilerinin Akademi Konferansları programı kapsamında yaptıkları konuşmalar ülkemizde bilim ve tartışma kültürünün gelişmesine daha yaygın bir biçimde katkıda bulunmak amacıyla Akademi Forumu dizisi çerçevesinde yayınlanmaktadır. Bu yayın dizisi, aynı zamanda, gelecek kuşaklar için günümüz Türkiye'si'nde bilim ve kültür yaşamının bir seyir defteri niteliğini taşıyacaktır.

SUNU

Prof. Dr. Halil İnalçık 25 Şubat 2000 günü Ankara'da Türkiye Bilimler Akademisi'nin Akademi Konferansları programı kapsamında "Tarih ve Akademi" başlıklı bir konferans vermiştir.

Prof. İnalçık konuşmasında, Batı uygarlığının temel unsurlarından birini oluşturan, kilisenin denetimindeki üniversitelerde hâkim olan skolastik düşünce karşısında gelişerek 18. yüzyılda aydınlanmayı ve bilimsel devrimi kurumsallaştıran bilim akademilerini ele almıştır. Prof. İnalçık batı kültürüyle özdeşleşen bu kurumun tarih sürecindeki gelişimini, ülkemizde de akademi kurmaya yönelik ve 1993 yılında Türkiye Bilimler Akademisi'nin kurulmasıyla sonuçlanan girişimleri açıklamıştır.

Prof. İnalçık'ın 1968 yılında *Türk Kültürü* dergisinde yayınlanan, akademi kavramı ile Japon Akademisi örneğinin de incelendiği ve değerlendirildiği "Akademi Nedir, Türk Akademisi Nasıl Kurulmalıdır? Bir Örnek: Japon Akademisi" başlıklı makalesi bu kitaba eklenmiştir.

Prof. Inalcık'a Akademi Forumu kapsamında ikinci baskısı yapılan konferansı ve makalesi için teşekkürlerimizi sunarım.

Saygılarımla,

Prof. Dr. Engin BERMEK
Akademi Başkanı

Tarih ve Akademi

Üçüncü binin başındayız. İnsanlık yeni bir atılım, yeni umutlar içinde. Ademoğlu evreni ve zamanı, kendi boyutlarına, yaşam sürecine, arzu ve beklentilerine göre düşlediği 'semiotik', yapay bir çerçeve içinde görür, görmek ister. Eflatun [Platon] ve Kant öyle diyorlardı: İnsan, gerçeğin, evren ve zamanın tek ölçüsüdür. İnsan, evren ve zamanı, yapay bölmelere ayırmıştır. Beşeriyetin bir bölümüne göre, insan için 'gerçek evren ve zaman' İsa peygamberin doğuşundan başlar. İnsanlığın kalan bölümü ise, bu zaman bölümünü, çağımızın kültürüne mal olmuş bir zamanlama olarak almıştır. 1999'un son günü, daha iyi bir

dünya beklentisiyle tüm insanlık bir soluk halinde yeni bir bin yılı selamladı. Olay anlamlıdır. Hristiyan dünya, yalnız nükleer arsenalleri, küresel bankalarıyla değil, üniversiteleri ve Nobel ödülü ile bu zaman çerçevesini bir dünya ritüeli haline getirmiştir. Başka dinler ve kültürler -İslâm, Yahudilik ve Hinduizm- evren ve zaman çerçevesini başka biçimde algılar. İslâm için, Allah'ın vaat ettiği yeni, erdemli dünyayı kurmak üzere Hazret-i Muhammed'in ensârıyla [yardımcıları] Mekke'den Medine'ye göçtüğü tarih -Hicret- gerçek zamanın başlangıcıdır. Her yeni bin yıl her kültür çerçevesinde korku ve heyecanla karşılanır (*millenarianism*).

Ortadoğu İslâm hükümdarları, kadim Mezopotamya medeniyetinden İran yoluyla gelen bir geleneği sürdürerek, saraylarında daima bir müneccim bulundurlardı. Bu müneccim, padişah için gelecek yılda uğurlu ve uğursuz günleri saptayarak bir çeşit almanak hazırlayıp sunardı. Böyle almanak örnekleri *ahkâm-i Sâl*, *kitab-i ihtiyârât*, *takvim* gibi adlar altında kütüphanelerimizde mevcuttur. Hicri 1000 yılı yaklaşırken III. Murad (1574-1595) kıyamet kaygısıyla bir takım tedbirler alınmasını emretti. Hazineyi doldurmak için sıkı mali önlemler aldırttı. 1000 yılından önce eyaletlerde geçen tüm olayların bir defterde kaydını emretti. Bu arada, Türk, Arap ve Yahudi, devrin en yetkili astronomları İstanbul'a çağrılarak bir **Rasadhane-i Hümayun** inşa olundu. Kıyamet beklentisi içinde bulunan halk arasında, Tanrı'nın sırlarını öğrenmeğe kalkmanın küfür olduğu söylentileri doluşmaya başladı ve bu güzel rasathane yıkıldı (1580). Rasathanede o zaman Avrupalı astronomların kullandıkları en

gelişmiş aletler kullanılıyordu. Hicri 1000'de meydana gelecek kıyametten korkan sultan için tarihçi Mustafa Âlî de, kıyamet alâmetleri hakkında, ilm-i nücûm [astroloji] verileriyle *Mirâtu'l-Avâlim* [Alemlerin Aynası] adlı bir risale yazdı. Hicri 1000 yılı yaklaşırken İstanbul'u kıyametin yakın olduğu korkusu sardı ve birçok kötü olaylar buna yoruldu.

1589 yeniçeri ayaklanması, iki büyük yangın ve veba salgını kıyamet alametleri olarak yorumlandı. Tarihçi, şair, bürokrat ve devlet adamı Mustafa Âlî'nin 1589-1591 arasındaki şiirlerinde kıyamet bekleyişi, apokaliptik kaygılar sık sık yer alır (C. Fleisher). Âlî'ye göre; ulema cahilliği, devlet erkânının yalancılığı, 'akça'nın değerini kaybetmesi (Tarihçi Selânikî yüzde yüz bir enflasyondan söz eder) yüzünden fakirlik ve sıkıntı, rüşvet ve suiistimaller alıp yürümüşdür. Âlî'ye göre, toplum soysuzlaşmıştır; payitahtta herkes para ve ikbale kavuşmak için her şeyi yapmaya hazır, iltimas, yandaşlık doruktadır. Büyük Osmanlı kültür adamına göre, bütün bunlar kıyametin yakın olduğunun birer göstergesi olabilir. Âlî, kendisi bir aydın olarak kıyamet kopacağına inanmazsa da, halk arasındaki telaş ve korkudan kendini kurtaramaz.

Saray halkı da, Hicri 1000'de büyük olaylar beklemektedir. 1000 yılı gelince, bu korkulara yer olmadığı meydana çıkar. Hicri 1000 yılı kargaşasız geçince, herkes kendini yeni bir hayatın eşliğinde hisseder. Ama bugün, gariptir, İsa'nın doğumunun ikinci bini sona ererken memleketimiz bir kıyameti andıran büyük bir deprem felaketini görmüştür.

Âlî, Osmanlı gücünün düşüşünün ve kargaşanın nedenini kanunların çiğnenmesinde bulur ve Hicri 1000 yılını devletin tarihinde yeni bir dönüm noktası olarak alır. Devlet kurumlarında ve kanun rejiminde soysuzlaşma üzerine ünlü kitabı *Nushatu's-Selâtin*'i [Sultanlara Öğütler] yazmaya Hicri 1000 yılında başlar.

Hicri 1000'de yalnız Osmanlı değil, İslâm âlemi kıyamet korkusu içinde idi. Halep halkı, Hicri 999'da şehrin harap olacağına ve dünyada hiçbir Arap'ın sağ kalmayacağına inanıyordu. O zaman Halep'te bulunan Âlî, Sultanı uyararak bir önlem alınmasını arz eder. Keza, Hindistan'da Türk hükümdarı Babur'un torunu Büyük Ekber (1556-1605) bir dünya tarihi yazılmasını emretmiş, 993-1000 yıllarını kapsayan bir *Tarih-i Elfî* (1000 yılına dek Tarih) yazdırtmıştır. Bu arada, bir dizi Osmanlı tarihçisinin genel tarih yazmaları da Hicri 1000 yılı beklentisiyle ilişkilidir (Fleischer).

Nüfusu 30-40 bine düşmüş harap Bizans İstanbul'unu fethedip görkemli bir metropolis olarak yeniden inşa eden Osmanlı hükümdarı Fatih Sultan Mehmed'in **Semâniye Medresesi** (1471) bir üniversite, aynı zamanda bir akademi sayılabilir. Semâniye'yi kurmak için Fatih, Türkistan'dan dönemin büyük matematisyen ve astronomu Ali Kuşçu'yu görevlendirmiş, kütüphane müdürlüğüne de onun öğrencisi Osmanlı matematikçisi Molla Lûtfi'yi atamıştır. Alman bilgini Deismann, geniş görüşlü bu hükümdarı İtalya'nın hümanist hükümdarlarıyla aynı sıraya koyar. Fatih'in, sarayında Grekçe ve Latince klasikleri bir araya getiren bir **saray kütüpha-**

nesi kurduğunu, bir taraftan da Patrik II. Gennadios'tan Hristiyan dininin esaslarını özetleyen bir risale yazmasını istediğini biliyoruz. Öbür yandan, sarayında haftada bir topladığı İslâm ulemasına, din felsefesine dair ontolojik sorular üzerinde tartışmalar yaptırdığını da biliyoruz. Yine bu dönemde İtalya'da, hümanist çevrelerde aynı ontolojik soru, yani Tanrı bilgisine akılla mı, yoksa hads* (sezgi-*intuition*) ile mi erişilir sorusu tartışılıyordu. Birinci fikri kelâm uleması, ikinci tezi sufiler ileri sürmekte idiler. Osmanlı fikir hayatında bu iki akım güçlü olmuş, zaman zaman şiddetli tartışmalara yol açmıştır. İlahiyatın bu temel sorusu, İslâm düşünce tarihinde Gazali ile İbnü'r-Ruşd arasında tartışma konusu olmuştur. Fatih'in aynı konu üzerine Osmanlı kelâm alimi Bursalı Hoca-zade Mustafa (öl. 1478) ile Ali Tusî'ye birer eser yazdırdığı bilinmektedir.

15. yüzyılda Floransa'da Academia Platonica'da hümanistler arasında Eflatun felsefesi egemen iken, aynı dönemde Bologna'da, *Tehâfût* adlı ontolojik kitabı yazan İbnü'r-Ruşd (Averroe)'ün Aristo yorumları okutulmakta idi. Başka bir deyişle, İstanbul'da ve Floransa'da, aynı dönemde, Hristiyan ve İslâm teolojisinin aynı soruları tartışılmakta idi.

Bu çerçevede Molla Lûtfi'nin, Türk tarihinde taassubun kurbanı özgür düşünceli bir bilgin olarak burada anılması gerekir. Lûtfi, etrafındaki gelenekçi ulemayı çekinmeden eleştirir, alaya alırdı. Tüm ulemayı kendine düşman yap-

* ahlaki kıymetlerin hadis yoluyla idrak olunduğuna dair doktrin

mıştı. Sonunda onun, mülhid [Allah'ı inkâr eden], zındık, kâfir olduğu şayiasını yaydılar; bu suçlama Sultan Bayezid'e kadar duyuruldu; Sultan inanmadı ve olayın bir ulema meclisinde görüşölüp karar verilmesini emretti. Lûtfi, ulemeden dört otorite önünde sorguya çekildi, tanıklar buldular. Molla Lûtfi, İslâm dini esaslarına olan inancında hiç kusuru olmadığını, küfr ve ilhaddan [inançtan dönme] uzak bulunduğunu, söylenenlerin yalan ve iftira olduğunu belirterek kendini savundu. Bir dersinde, "Uhrevî selâmet için kuru kuru yatıp kalkmak, namaz kılmak yetmez" demiş; öğrencilerinden bazıları bunu dedikodu konusu yapmışlar; muhakemesi sırasında da ona karşı tanık oldular. Ulema meclisi onun mülhid olduğuna hükmetti, katline karar verildi. Kararı Padişaha sundular. At Meydanı'nda idamı için ferman çıktı. At Meydanı'na götürülürken Molla, alanın iki yanındaki halk önünde hep kelime-i şahadet getirerek celladın önüne kadar yürüdü ve başını celladın taşına koydu. Zamanında birçokları onu, ulemanın kinine kurban olmuş bir şehit olarak andılar. Halk onu ulema gibi mülhid saymadı. İslâm'ı geniş bakışla yorumlayan sufi şeyhler, medrese ulemasına karşı Lûtfi'nin mülhid olmadığına tanıklık etmişlerdir. Özgür düşüncenin öncüsü, taassubun kurbanı olan Molla Lûtfi'nin hatırasını bu Akademi çatısı altında saygıyla yaşatmak gerek.

Eflatun'un Atina Akademisi, bugün anladığımız anlamda bir akademi ve aynı zamanda, matematik ve doğa ilimlerinde tedrise önem veren bir üniversite idi; Ortaçağda İslâm uygarlığı, Batı Hristiyanlığından çok önce Eflatun'un aka-

demisine yakın topluluk ve kurumlara sahip olmuştur. Hristiyanlığa aykırı sayılan Eflatun'un akademisi, 529 tarihinde Doğu-Roma (Bizans) imparatoru Justinian tarafından kapatıldıktan sonra, İslâm ülkelerinde, İspanya'da, Mısır'da, Irak'ta, Semerkand'da matematik, doğal ilimler ve felsefe ile uğraşan benzeri kurumlar ortaya çıkmıştır.

Bunların içinde en ünlüsü İhvân al-Safâ'dır. Basra'da, X. yüzyılın ikinci yarısında, Şîî-İsmailî eğilimli İhvân al-Safâ - Saf Ruhun Dostları Derneği- özel bir topluluk halinde çalışma göstermiş, eski Yunan, İran ve Hint ilim ve felsefesinden esinlenen seri halinde ansiklopedik 52 risale yazmışlardır. Bu risalelerde, Pythagoras, Eflatun, Sokrat'a sık sık atıflar yapılmakta, Aristoteles gerçek üstat sayılmaktadır. Tanrı, onlara göre, Eflatun'un da düşündüğü gibi, tüm ruhların geri döneceği evrensel ölmez Saf Ruhtur ve bütün dinler bu temel görüşte birleşmişlerdir. Onlar, Kur'an ve şeriatı, kelimesi kelimesine değil, metaforik ifadelerle yorumlarlar. Ruh ve canlılığın Tanrısal bütünlüğüne inanan İhvân, aynı zamanda, hayvanların korunmasını isteyen ilk çevreciler olarak görünmektedirler.

Avrupa'da ikinci Atina sayılan, hümanizmin, akılcılık ve aydınlanmanın beşiği Floransa'da 1442'de **Akademia Platonica**'nın açılışı, Osmanlı-Türk tarihiyle ilişkisi olan bir olaydır. Bizanslılar, tüm Anadolu ve Rumeli'de egemenliklerini kuran Osmanlıların arada sıkışıp kalmış payitahtları Konstantinopolis'i er geç fethedeceklerini biliyor, kurtuluşu Batıdan gelecek bir haclı seferinde görüyorlardı. Bunu sağlamak

için Bizans imparatorları sık sık Roma'ya gideceklerdir. Roma Papaları, Avrupa devletlerini Osmanlı'ya karşı bir Haçlı seferinde birleştirmek için ilkin, Doğu Rum Ortodoks kilisesinin Papanın üstünlüğünü tanımasını ön koşul olarak ileri sürmekte idiler. Nihayet, 1439'da bir kez daha, kiliselerin birliği ve haçlı seferi için imparator, patrik ve Bizans fikir hayatında ileri gelenlerden bir heyet Roma'ya geldi.

Bunların arasında ünlü filozof Gemistos Plethon ve Bessarion vardı. Heyetin dönüşünde onlar İtalya'da kaldılar. Plethon, Floransa hâkimi Cosimo de' Medici'ye Eflatun Akademisi'nin Floransa'da kurulmasını önerdi. Eflatun felsefesi ve Grek edebiyatı incelemeleri için Akademia Platonica 1442'de Floransa'da kuruldu. Plethon, II. Murad döneminde Edirne'de bulunmuştur. Alman orientalisti Franz Taeschner'e göre, Plethon Osmanlı düşünce hayatıyla ve sufi düşünce ile orada tanışmıştı. Osmanlı-Grek fikir temasları 1350'lere kadar iner. Sultan Orhan, Bizans'ta mistik din felsefesi palamizmin kurucusu Gregory Palamas'ı, 1354'te Osmanlı ulemasıyla bir dini münazarada bir araya getirmişti.

Roma'ya giden ve kardinalliğe yükseltilen Bessarion da Roma'da 1498'de **Akademia Romana i di Storia i Archeologia**'yı kurdu. İstanbul'un fethinden hemen sonra, Fatih Sultan Mehmed İtalya'ya kaçan Grek bilimci ve filozoflarını İstanbul'a davet ediyor ve sarayında kadim Grek ve Latince eserlerden bir kütüphane kuruyor, Amuritzes, Trapezuntis, Kritovoulos gibi Rum bilim adamlarını sarayında ağırlıyordu. Kayser-i Rum (Roma İmparatoru) unvanını benimseyen

Fatih'in son düşüncesi, Roma'yı da almak ve kadim Roma imparatorluğunu bütünüyle kendi hükmü altında ihya etmekte.

Dogmatik İslâm yanında bir tarihî İslâm vardır; başka bir deyişle, tarihî koşulların etkisi altında İslâm çeşitli şekiller almıştır. Şeriatın kendisi, tarihi bir gelişimin ürünüdür (J. Schacht, *Jurisprudence*). İslâm akaidi [inançlar] değişmez, ama günlük hayatı düzenleyen muâmelâta ait hükümler tarihî bir olgudur ve değişmeğe açık olduğu ulemaca kabul edilmiştir. Gerçekte bir İran İslâmiyeti, bir Endonezya İslâmiyeti ve bir Türk İslâmiyeti vardır. Türklerin İslâmiyeti'ni bir tek inanç ve davranış sistemi olarak görmek tamamıyla yanıltıcıdır. Tarihî gelişiminde İslâmiyet, Kur'an'ı aklî prensiplere göre yorumlayan mu'tezile gibi akılcı felsefi bir akım, ya da İbn al-Arabî, Mevlâna Celâleddin ve Hacı Bektaş'ın mistik İslâmı gibi çeşitli şekiller ve yorumlar sergilemektedir. Osmanlı tarihinde bu iki anlayış egemen olmuştur. Sünnî, ortodoks medrese İslâmiyeti yanında veya karşısında, sufi tarikatların temsil ettiği bir mistik İslâmiyet vardır. Padişahların, Sünnî İslâmiyet'i öğreten hocaları yanında daima tarikat mensubu bir şeyhi olurdu. Bin yıllık deneyiminde Türkler -özellikle Anadolu Türkleri- iki çeşit İslâmiyet'i birlikte benimsediler: Bir yanda Türkmen-Yörük grupların sufi-alevî ağırlıklı inanç sistemi, öbür yanda devletin Hanefi-Sünnî İslâmiyeti. Hanefi mezhebi, Müslüman toplumunun ihtiyaçlarına önem veren istihsân [savunma] prensibi sayesinde İslâm'ın en hoşgörülü bir şekli idi. Alevî Kızılbaşların şiddetle takibata uğratılması, onların İran Şahını

kendi tarikat pîri ve gerçek hükümdarları olarak tanınması dolayısıyladır.

Teoloji sorularıyla uğraşan özgür, geniş görüşlü Fatih Sultan Mehmed'den sonra Osmanlı tahtına oturan II. Bayezid (1481-1512), her alanda bir tepki ve taassup dönemi açmış, şeriatı ihya eden 'Veli' padişah olarak selamlanmıştır. Aslında bu tepkinin siyasi ve sosyal derin nedenleri vardır. Fatih döneminde şeyhlere, zaviyelere ait vakıfların vakfiyetini kaldıran (nesih) ve devlete mal eden hareket sonucu geçim kaynaklarını kaybedenler -başta Halvetî şeyhleri- bu vakıfların çoğunu Bayezid döneminde geri almışlardır.

Yukarıda gördük ki, Molla Lûtfi gibi serbest düşünceli bir molla, Bayezid zamanında cellada teslim edilmiştir. Bununla beraber, sonunda, genellikle hoşgörülü bir İslâmiyet Osmanlı'da egemen olmuştur. Kanunî döneminin Şeyhülislamı Ebussuûd, Hanefi mezhebinin geniş düşünceli, hoşgörülü İslâmiyeti'ni temsil eder. Hanbelî mezhebinden olup bid'atlara - yeniliklere karşı çıkan, hatta Ebussuûd'u kâfir ilan eden Mehmed Birgivi'nin çabaları boşa çıkmıştır.

Osmanlı Devleti, daima tarikatları ve resmî Hanefi İslâmiyeti'ni korumuş ve toplumda dini çatışmalara izin vermemiştir. Bununla beraber, sonraki dönemlerde Osmanlı tarihinde iki büyük bağnazlık hareketi devleti ve toplumu tedirgin edecek, devleti karşısında bulacaktır. 17. yüzyılın ilk yarısında, çocuk padişahlar döneminde ülke, 'Valide Sultan-Yeniçeri Ocağı' saltanatı altında tam bir kargaşa içinde idi. O za-

man, Kadı-zadelilerden bazı cami vaizleri, Hanbelî mezhebinin katı kurallarını izleyerek, halkın İslâm'a aykırı bid'at-lara saptığını, ateşli vaazlarla ilan ediyorlar, özellikle 'sema' yapılan sufi tekkelerini lanetliyorlardı. Bir defasında, cemaatin önüne düşerek dervişleri ve tekkeleri yakıp yıkmak için harekete geçtiler. Bunu ancak dönemin diktatörü olan Köprülü Mehmed Paşa (1656-1661) önleyebildi.

İkinci büyük bağnazlık hareketi, 18. yüzyılın ortasında Arabistan yarımadasında aşiretler arasında doğmuş, **Vahhabî-Su'udî Tevhid** hareketi ile kendini göstermiştir. Vahhabîler, Osmanlıyı kâfir ilan etmiş ve bid'atleri kökünden kazı-mak iddiasıyla devlete karşı fiili gaza hareketine girişmişlerdir. Vahhabî hareketi, bugün İran'da, Cezayir'de, Sudan'da saldırgan cihadı benimsemiş, kâfir saydıkları Müslümanları din adına gizli açık katletmeyi cihat saymış son derece bağnaz grupların kaynağıdır. Siyasi otoritenin gevşediği, siyasilerin birbirine düştüğü dönemlerde bu militan akım, her İslâm memleketinde örgütlenip faaliyete geçme imkânı bulmaktadır.

Türkiye'mizin, son siyasi istikrarsızlık döneminde bu faaliyetlerden geri kalmadığı, özgür düşünce temsilcilerinin birer birer Hizbullah cinayetlerine kurban gittiği herkesin gözleri önüne dehşetle serilmiştir.

Türk devleti gerçekten tarihinde az görülmüş bir saldırgan taassup karşısındadır. Siyasilerimizin ve her doğrultuda bilim çevrelerinin, İslâm'daki bu gibi aşırı akımların kaynağını

ve niteliğini iyi tanımlamaları gerekir. Memleketin o kadar muhtaç olduğu birlik ve beraberliğini gereksiz yere bozmamak ve halk arasında köktenci aşırı akımlara fırsat vermemek için her doğrultuda siyasilerin uyanık ve bilinçli hareket etmeleri bir zarurettir. Yoksa, bu gereksiz çatışma hali Türkiye'nin parlak geleceğini karartabilecek büyük bir tehlikeye dönüşebilir. Ancak, bu çeşit bağnaz hareketlere aynı bağnazlıkla karşı çıkmak yerine, özellikle büyük Müslüman Türk halkı için uzak görüşlü, aydınlatıcı, uzlaşıcı bir politika izlenmelidir. **Bağnazlığa karşı bağnazlık, bağnazlığı güçlendirir.** Özetle, aşırı militan dini hareket ve örgütleri, İslâmiyet'e, Müslüman kitleye mal etmekten dikkatle kaçınmalıyız. Akıl ve bilinçliliğin kalbi olan Akademi'nin çatısı altında, dikkatleri bu hayati soruna çekmeyi ödev biliyoruz. Akademi'nin kamuoyuna yaptığı duyurularda, ki bunları gerekli görürüz, daima bağnazlıktan uzak, tepkiye ve karşı bağnazlığa fırsat vermeyecek bir üslup kullanmalıdır. Akılcılığı benimseme ve savunma, kuşkusuz, Akademi'nin temel görevlerinden biridir. Aslında İslâmiyet'te cihat, fiili gaza ve nefisle mücadele şeklinde iki türdür. Kendi inandıkları biçimde bir İslâmiyet için elde kılıç gaza yapmak iddiasında olanlara karşı sevgi, anlayış ve hoşgörü dini olan İslâmiyet, ilkin ve daima, nefisle mücadele [savaşma] ve doğru yolu nefsinde bulma çabasını ister. Tarihte devlet otoritesinin üstünlüğünü ve sivil kanunname rejimini uygulayan Türk devletleri, dinde daima en geniş bir hoşgörü siyaseti izlemiş, başka dindeki cemaatlara himaye ve dini özgürlük tanımıştır. Bin yıldır Türklerin İslâmiyeti, bilinçli bir hoşgörü İslâmiyet'i olmuştur.

Bugün İslâm dünyası Atatürk ile Humeynî arasında bocalamaktadır. Devlet gücünü ele geçirmeye çalışan köktenci İslâmcılık karşısında, dini bireyin bir vicdan işi sayan, hoşgörülü Anadolu Türk-İslâm geleneği esastır ve yaygınlaşmaktadır. Atatürkçü Türk devleti, böyle bir Türk-İslâm anlayışı dışında değildir; Atatürkçülük, çağdaş dünyada İslâm'ın en son kaçınılmaz tarihî gelişimini ifade eder.

Türk tarihinin iki yüzyıllık gelişimi, Türk devletini cumhuriyet ve laik devlet rejimine getirmiştir; bu tarihî gelişim ona Müslüman ve aynı zamanda çağdaş bir karakter kazandırmıştır. Türk milletinin büyük çoğunluğu bu tarihî gelişimi benimserken, dışardan gelen aşırı köktenci akımlar onu tersine çevirmek çabasındadırlar ve Osmanlı döneminde dahi görülmeyen bağnaz hareket ve akımları gündeme getirmektedirler. Bugün yurttan âcilen ele alınması gereken sorun, İslâmcı ve Batıcı diye milleti ikiye bölmeye çalışan akımları tarih gerçekleri ışığında uzlaşma ve birliğe kavuşturmak. Bugün Türk toplumunda kutuplaşmayı önlemek hayati önemdedir. Yurt içinde bu uzlaşmanın sonucu olan çağdaş Türkiye İslâmiyeti modeli başka İslâm memleketlerine küresel bir model olabilir. Şimdiden Endonezya gibi memleketler bu modeli benimseme çabasındadırlar. Son İran seçimlerinde reformcuların Kemalist diye dışlanmak istenmesi kayda değerdir.

Evet, İslâm dünyası Humeyni ile Atatürk arasında bocalamaktadır. Arap ve İran köktenci İslâmcılığının karşısında, çağdaşlaşma yolundaki laik Müslüman ülkeler, sonunda, İsl-

lâm'ın hoşgörü geleneğini benimseyen Türkiye modelini yaygın hale getireceklerdir.

Öbür yandan, günümüzde halk arasında olup bitenleri sadece bir din taassubu olarak tanımlamak, bizi doğru önlemler almaktan ala koyar. Bu sosyal olgunun niteliğini sosyal psikolojinin ışığı altında anlamak zorundayız. Bu da Akademi gibi bilim kurumlarının ödevidir. Dini duygu ve bağlılığı siyasi maksatla kullanmak isteyen politikacı bu yolda çok daha becerikli görünmekte, halkın sosyal psikolojisini öbür politikacılardan çok daha iyi anlamaktadır.

Son zamanlarda Türk siyasetini bunalımdan bunalıma sürükleyen, her an kamuoyunu tedirgin eden başka bir sorun demokrasi anlayışıyla ilgilidir. Demokrasi, Fransız Aydınlanma çağıının ortaya attığı bir toplum ve hayat felsefesi anlayışından kaynaklanmaktadır. Fransız Büyük Devrimini yapanlar, demokrasiyi 'bütün insanların eşitliği ve bu eşit vatandaşların iradeleri ile kurulan bir siyasi sistem' olarak algılar. Bu siyasi sistemin ruhu, akıl ve dünyeviliktir; ilahî menşeden dogmatik emirler çerçevesinde örgütlenen ve yürütülen bir siyasi sistemi kabul edemez. Evet, devlet idaresi, eşit vatandaşların çoğunluğunu temsil edenlerin oyuyla yürütülür, ama sadece çoğunluk idaresi demokrasi demek değildir. Batı demokrasi kavramında, aynı zamanda, bir yaşam felsefesi yatmaktadır. Devletin örgütlenmesi, işlemesi mutlak şekilde dünyevi bir işlev olarak algılanmıştır. Laikliği, bu temel felsefeyi içermeyen, sadece halk oylarının çoğunluğunu sağlayarak devlet idaresini yürütme, Ba-

tı demokrasi kavramının ruhuna aykırı düşer.

Aydınlanma felsefesi ve akılcılık üzerine kurulmuş olan Akademi, bütün sosyal ve siyasi süreçlerin araştırıldığı, açıklandığı tek kurumdur. Fakat unutulmamalıdır ki, her insan toplumunda, insanlık tarihinin gelişiminde, akılcılık kadar 'gnostisizm' de önemli bir yer tutar. Gnostisizm, Tanrısal varlığın kendisi ebedi ve ezeli gerçeğin irfanına akıl ile değil, ancak Tanrıdan gelen ilham ve hads ile erişmek mümkün olduğuna inanır.

Türk-İslâm düşünce tarihinde, tüm tasavvuf düşüncesinde, temel kavram 'gnostik yaklaşım'dır. İşte, 15.yüzyılda Fatih'in sarayında ve Floransa akademisinde bu soru tartışılmakta idi. Buna karşılık çağdaş pozitif bilim; akıl, mantık ve deneyimle kanıtlanmayan hiç bir şeye inanmamak anlamında agnostisizm, ilâhiyat konularını bilimsel araştırma konusu dışında bırakmıştır.

Gnostik düşüncenin, mistisizmin ürünü olan sistem ve kurumlar, sadece inanç sistemleri değil, aynı zamanda sosyal ve beşeri fenomenlerdir; bu haysiyyetle, bilimsel araştırmanın konusudurlar. Fransa'da akademi, 1731'de **Academie des Sciences Morales et Politiques** olarak kurulmuştur. TÜBA'da bugün 80 üye fen ve sağlık bilimleri alanına, yalnız 25 üye sosyal bilimler alanına mensuptur. Sosyal ve beşeri bilimlerden daha çok üyenin akademi çalışmalarına katılması, Akademi bünyesinde bilimsel komitelerin örgütlenmesi, Türk toplumunun sorunlarının bilimsel incelemelere

konu yapılması çok gereklidir ve dengeli bir akademi yapısına erişmemiz için bana zorunlu görünmektedir. İtiraf edelim ki, bugün Türk toplumu derin bir kültür ve kimlik bunalımı içindedir. Lévy-Strauss'un "yüzyılın hastalığı" dediği kimlik -*identité*- sorunu, ben ve öteki arasında yabancılaşma ve husumet, günümüz Türkiyesi'nde temel sorun halini almıştır. Bu durum siyasete çok kaygı verici biçimde yansımaktadır. Gerilim halkta, yalnız kültür sembollerinde, başlık ve selamlaşmada değil, militan gruplarda uzlaşmaz bir kin ve nefret biçiminde kendini göstermektedir. Evrensel insana inanan akıl ile belli akîdeler [dini inanışlar] dışında bir gerçek kabul etmeyen dogma, toplumda ve siyasette kıyasıya bir karşıtlık içindedir.

İnsanın, evrensel kimliği ve akılcı Batı etkisi altında kültür yönünden gittikçe daha çok birleşmeye yürüdüğü görüşü, Avrupa Aydınlanma çağı felsefesinin ortaya çıkardığı bir görüştür. Bu teori, kültür farklılıkları gerçeğini önemsemeyen soyut bir teoridir. Lévy-Strauss'un söylediği gibi, bir çeşit "*rationalité européenne*" [Avrupa mantığı] olarak bu görüşün kendisi de, ethnocentrisme'den [etnik odaklılık] kurtulmuş değildir. Lévy-Strauss'un *Race et L'histoire* [İrk ve Tarih] adlı kitabında, daha sonra 1975'te de '*l'Identité*' konusunda yapılan disiplinler arası bir seminerde soru, enine boyuna incelenmiştir. Bireyler ya da sosyal gruplar arasında ben ve öteki ayrılığı, etnik kültür ve kimlik yabancılaşması ve husumeti zamanımızda şiddetle hüküm süren akımlar halini almıştır. Lévy-Strauss şu ilginç gözlemi yapıyor: "Kabile düzeyinde insanlık kabilenin sınırında biter; tam ve

mükemmel olanlar, iyiler yalnız klan üyeleridir, onun dışındakiler başkadır, kötüdür." Bugün bu çeşit bir yabancılaşma, milli devletlerde etnik ve dini gruplar arasında görülmektedir.

Dogma ve akıl birbiriyle bağdaştırılamaz iki antinomi [çatışkılı] midir? Doğrudur, fiilen insanlık tarihinde her ikisi de insan ve toplum için vazgeçilmez karşı akımlara vücut vermiştir. İlkel toplumlardan gelişmiş dediğimiz toplumlara kadar her yerde dogma, inanç, örf ve âdât toplum hayatının, insanın yaşam kurallarının temel çerçevesini oluşturmuştur. Sosyal ve beşeri bilimlerin temel konusu da bu çeşit realitedir, toplumun gelişimi ve kültürüdür. İnanç sistemleri arasında İslâm dini, insanın bütün fiillerini şeriat çerçevesinde belli kurallara bağlayan bir din olarak özel bir yer tutar.

İslâm'ın insan yaşamını ve fiillerini düzenleme işlevi fetva kurumuyla sürekli bir fonksiyon kazanmıştır. Toplum ve insan yaşamında akılcılığa gelince; akılcılık, Eflatun Akademisi, hümanizm, kartezyen düşünce ve 18. yüzyıl Aydınlanma Çağı geleneğinin eseridir. Kuşkusuz, Türkiye Bilimler Akademisi bu gelenek içinde olmalıdır. Türkiye tarihinde 1880-1914 döneminde ortaya çıkan Garpçılar (başlıcaları Hüseyin Cahit, Kılıçzade Hakkı ve Celal Nuri), yurdumuza Aydınlanma Çağı felsefesini, toplum ve devletin selameti için yegane çıkış yolu olarak getirmiş aydınlar grubudur. Bu akım, Atatürk Türkiye'si'nin insan ve toplum felsefesini oluşturacak, devrim liderlerinin siyasi stratejisiyle topluma mal edilecektir. Bununla beraber, daha sonra, siyasi bağlam imkân

verince dogma, inanç sistemi, toplum ve devlet hayatında egemenlik girişimine geçecektir. Türk toplumunda dogma ve akılcılık bugün egemen akımlar haline gelmiştir. Biri sırf aklın üniversalliğini, öteki tarihi köklere dayanan gelenekçiliği temsil etmektedir. Sosyolog Bozkurt Güvenç Türk kimliğini, kimlik problemini Türk tarihi çerçevesinde analiz etmekte haklıdır. Diyor ki, "kimlik arayışında, Turan'a, İslâm'a, Anadolu'daki uzak atalara, ya da Batı ile tam özdeşleşmeye dönüyoruz. Ben ve öteki psikolojisi içinde birbirimize karşı yabancılaşıyoruz. Siyaset bu tabanda şekilleniyor." Bozkurt'a göre "kimlik ya da varolma sorunumuz buradadır".

Dini kimlik, insanları karşı karşıya getiren, birbiriyle yabancılaştıran, en radikal kimlik biçimidir; ben ve öteki çatışmasına en trajik şekiller verir. Akıl ile dogma arasında keskin bir karşılaşma bugün Türk siyaseti ve kültüründe en önemli konu olarak gündemdedir. Her iki taraf da eğitim yoluyla genç kuşakları kendi kimlik anlayışında yetiştirme çabası içindedir.

Dogmatik insan 'mutaassıptır', tek bir hakikat tanır; kendisinin ilahî emirleri yerine getirdiği inancıyla 'misyon sahibidir'; 'militandır', tek bildiği hakikati başkasına kabul ettirmek için gerekirse zor kullanabilir; bunu en yüce varlık, Tanrı emriyle yaptığı inancıyla vicdanı incinmez, 'acımasızdır'. Dogma sahibi ile özgür siyaset yapılamaz; toplumun gerekleri, özgürlük içinde tartışılmaz. Zira, değişmez ilahî hakikate karşı gelmek, ondan ödün vermek küfürdür. Bu

zihniyette olan bir siyasinin görüşleri ilahî emirle sınırlanmıştır. O özgürlük isterken, dogmayı başkasına kabul ettirmek özgürlüğünü ister.

Türkiye Bilimler Akademisi, eleştirel akılcılık, düşünce özgürlüğü, özgür araştırma prensiplerini benimsemiş bir kurum olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin çağdaş uygar bir devlet olarak devamlılığını güvence altına alan temel kuruluşlardan biridir. TÜBA, ta Eflatun'dan beri süregelen akademilerin ve akademik düşüncenin temel kavramlarını temsil eden özgür bir kurumdur; geç de olsa kurulmuştur, altı yıldır faaliyettedir. Bu kısa süre içinde, Sayın Ayhan Çavdar başkanlığında bu doğrultuda gerçekleştirdiği büyük başarılar cidden kutlanmaya değer. Türk toplumu, böyle bir kurumu Fatih'in Semâniyesi'nden beri beş yüz yıl beklemiştir. Tanzimat'ın 1851 Şubatı'nın 11'inde kurduğu **Encümen-i Dâniş**, Türkiye'de ilk modern akademi girişimi sayılabilir. Tanzimat'ın çağdaşlaşma kurumları arasındaki bu bilim kurumunun o zaman belirlenen başlıca görevi fen bilimleri alanında kitaplar hazırlamaktı. Encümen amacına ulaşamamıştır. Bir önemli nedeni üyeleri arasına iltimasla sivil ve asker bürokratların yerleştirilmesi, bir yemlik haline getirilmiş olmasıdır. 1862'den sonra Encümen hakkında resmî bir kayıt yoktur. Batı bilimlerini yaymak için ikinci girişim, 1861'de **Cemiyet-i İlmîyye-i Osmaniye**'nin kuruluşudur. Cemiyet, Münif Paşa idaresinde *Mecmua-i Fünun* adıyla bir dergi yayınlamaya başlamıştı. Dini ve siyasi konulardan uzak kalması ilke olarak benimsemişti. Cemiyet, devlet kontrolünde muhafazakâr Encümen-i Dâniş'e rakip olarak kuruldu; müs-

pet bilimlerle uğraşan 38 üyesi vardı. 1866'da kapandı. Cemiyet-i İlmiyye TÜBA'nın gerçek atası sayılabilir. Dikkate değer ki, imparatorluktan ayrılan Balkan devletleri, Sırbistan, Yunanistan, Bulgaristan yakın yıllarda 150. kuruluş yıldönümlerini kutlamışlardır. Türkiye gerçek bir akademiye sahip olmakta çok gecikmiştir.

II. Meşrutiyetin ilanı üzerine 1909'da kurulan **Tarih-i Osmânî Encümeni (TOE)**, dar bir alanda olmakla birlikte Türkiye'de ciddi bilimsel yayınları ve örgütlenmesi bakımından bir akademi niteliği gösterir. Hükümetçe seçilen ve maaş verilen 12 üyesi tarih alanında en yetkili kimselerdi ve Müze-i Hümayun müdürü Halil Edhem (Eldem) beyin çabaları sayesinde Encümen'in çıkardığı Mecmua, Avrupa'daki bilimsel dergiler düzeyinde bir bilim organı niteliğini korumuştur. 1922'de Encümen, **Türk Tarih Encümeni** adını alır. Bunun yanında, Sultan Reşad'ın işaretiyle 14 Mart 1914'te bir **Türk Bilgi Derneği** kurulur; bu derneğin, "akademinin tesisine doğru bir hatve olması" temenni olunur. Akademi kurulmasını devrin saygın fikir adamı Ziya Gökalp hararetle destekliyordu. Onun önerisiyle ilmî terimleri tespit için bir **İstîlâhât Encümeni** kuruldu. Cumhuriyetin ilk yıllarında Akademi fikri hararetle tartışılmağa devam etti (bkz. *Hayat Mecmuası*).

TOE, **Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti** adı altında faaliyetine devam eder. Bu arada, Atatürk'ün girişimiyle Türk Ocakları'na bağlı bir **Türk Tarih Heyeti** seçilir. Bu heyet, 12 Nisan 1931'de yaptığı toplantısında yerini Türk Tarihi Tetkik Ce-

miyeti'ne bırakır. Heyete yeni üyelerin katılmasıyla üye sayısı 16'ya çıkar. Kuruluş, 3 Ekim 1935'te **Türk Tarih Kurumu** adını alır. 13 Temmuz 1932'de de **Türk Dil Kurumu** kurulur. Bu iki kurum, milli Türkiye Cumhuriyeti'nin dayandığı iki temel kurum olarak algılanıyor, Atatürk'ün ve hükümetin faaliyetlerinde önemli bir yer alıyordu. Üyeleri, Türk tarih ve dilinde uzmanlıkları tanınmış kimselerden oluşmakla beraber, profesör ve milletvekili olan ve Atatürk'ün onayladığı kişilerden oluşuyordu. 1943 tarihinde başlayarak, yeni yetişen tarihçiler ve tahsilini Almanya'da yapmış arkeolog ve tarihçi gençler, TTK'ya üye seçilmiş ve kurumun 40 kişilik heyeti, Batıda yetişmiş tarihçi ve arkeologlarla daha profesyonel bir heyet halini almıştır (bu satırları yazan TTK üyeliğine 1947'de seçilmiştir). Atatürk, tarih ve dil tezlerini ilmî bir zemine oturtmak için Dil Tarih Coğrafya Fakültesini kurduğu gibi, TTK ve DK'yı da aynı amaçla kurmuş, örgütlemiş ve bu kurumların ileride, "bir akademinin nüvesi olarak" kurulduğunu belirterek az zaman içinde ulusal akademiler halini almasını temenni etmiştir (*Söylev ve Demeçler I*, 373).

Ata'nın ölümünden sonra İsmet İnönü, Ata'nın arzusunu izleyerek bir akademi kurulması fikrini destekliyordu. Milli Birlik Komitesi 1960'da bir akademi kurulması amacıyla bir komite kurduysa da sonuç alınamadı. 1967'de konu üzerinde tartışmalar hararetlendi ve 1968 yılında milletvekili Fethi Tevetoğlu bir kanun teklifi yaparak Türk Dili Enstitüsü, Türk Tarih Enstitüsü, Manevi ve İctimai İlimler Enstitüsü, Müspet İlimler Enstitüsü ve Güzel Sanatlar Enstitüsü gibi birimleri kucaklayan bir "Türk İlimler Akademisi"nin kuruluş

taslağını T.B.M.M.'ne sundu. Muhalefet adına Cihad Baban da bir akademi kanunu teklifini Meclise getirdi. Teklifler üniversitelere gönderilerek düşünceleri soruldu. DTC Fakültesi'nde bir komite kuruldu (komite raporunu 14 Mayıs 1968'de Rektörlüğe sundu). *Türk Kültürü* dergisinde çeşitli akademi örneklerini tanıtan yazılar ve kanun önerileri yayınlandı (H. İnalcık'ın yazısı sayı 67, 1968, 486-495; burada bazı değişikliklerle II. bölümde yayınlanmaktadır). Akademinin âcilen kurulması, özellikle bir dil akademisinin mutlak bir ihtiyaç olarak kurulmasını isteyenlere karşı, eskiden olduğu gibi, bir akademiye oluşturacak sayıda ve nitelikte bilim adamının mevcut olmadığı belirtiliyor ve "kendini ilme hasredekler insanlar zamanla yetişir, bizde insan bin bir meşgale içindedir, ilim bir kaç kitap okuyan heveskârlar elindedir" deniyordu. Aynı zamanda, bir ilim akademisine kimlerin seçileceği sorusu önemli bir engel olarak gündeme getiriliyordu. Akademinin kuruluşu için gözler Prof. Fuad Köprülü'ye çevrildi. Köprülü, bir ilimler akademisi kurulmasını, orada çeşitli disiplinlerin temsil etmesini önermiştir (*Türk Kültürü*, no. 167, 411-413). Atatürk'ün beklediği gibi, Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu bir akademinin çerkiideği olarak ele alınır ve Türkiye Bilimler Akademisi 1960'larda kurulabilirdi. Ancak, 1980 devriminden sonra 1982 Anayasasında (34. madde) bu kurumlara anayasal bir nitelik kazandırıldı ve akademiye dönüştürölmeleri yolu kapanmış oldu. 34. Madde ile kurumlar "Atatürkçü düşünceyi, Atatürk ilke ve inkılâplarını, Türk költürü, Türk tarihi ve Türk dilini bilimsel yönden araştırmak, tanıtmak ve yaymak ve yayınlar yapmak amacıyla, Atatürk'ün manevi huzurun-

da, Cumhurbaşkanının gözetimi ve desteğinde Başbakanlığa bağlı" kurumlar olarak örgütlendi ve kurumlar üstünde bir **Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu** yine bu anayasa maddesiyle kuruldu. Ayrıca, bu örgütlenmenin bir bölümü olarak bir **Atatürk Araştırma Merkezi** meydana getirildi. Böylece, Atatürk devrimleri bu bilimsel kurumların faaliyetlerinin odak noktası haline geliyordu. Türkiye, 1970-1980 yıllarında gelişmekte olan memleketler safında ilim ve teknolojiye geri kaldığını gördü. Pozitif ilimler ve çağdaş teknolojiyi temsil eden bir yüksek bilim merkezinin kurulmasına karar verildi. 14 Temmuz 1963'te bir kanunla **TÜBİTAK (Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu)** kuruldu. Bu kurum, Türkiye Bilimler Akademisi'nin kuruluşu yolunda atılmış en önemli bir adım olmuştur. TÜBİTAK'ın başkanı ve birçok üyesi TÜBA'nın ilk üyelerindendir.

Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA)'nin kuruluş kanununda amaç ve görevleri olarak "bilim ve araştırma standartlarını uluslararası düzeye çıkarmak" ve "toplumda bilimsel yaklaşım ve düşüncenin yayılmasını sağlamak" olduğu kaydedilmiştir. Bu görevi benimseyen TÜBA, toplumda kaygı veren bazı gelişmeler karşısında duyurular yapmayı bir ödev bilmiştir. 24.1.1996 tarihli duyurusunda TÜBA, "akılcı ve verimli bir toplumda" bilimsel düşüncenin bilim, kültür ve hukuk devleti için önemini, "toplumumuzda düşünce ve gerçeği arama özgürlüğünün" gerekliliğini, "bilimsel ve özgür düşüncenin köktenci akımların tehdidi altında bulunduğunu", özellikle inanç ve düşünce özgürlüğünün ön koşulu olan laikliğin önemini vurgulamaktadır. Yine aynı yıl, 22

Ekim tarihinde bir duyuru ile, üniversite özerkliği, düşünce ve araştırma özgürlüğü arasında sıkı bağ ve bunun uygarlığın temeli olduğu belirtilmiştir. Orada "bir akılcılık düzeyi üzerine kurulmuş cumhuriyetimizin eleştirel akılcı tartışmaya açık olmayan tüm görüş ve inançları" ve kurumları reddettiği, "başta eğitim, bilim ve yargı olmak üzere tüm toplum kurumlarının temel dayanağı akılcılık" olduğu belirtilmiş; "çağdaş uygarlık bu kavramlar üzerine kurulmuştur", "TÜBA eleştirel akılcılığı her koşulda savunmayı en büyük görev bilir" denmiştir. Bu prensip, Eflatun'un akademisinden beri tüm akademilerin ve çağdaş Türkiye Cumhuriyeti rejiminin temel prensibidir. Eleştirici akılcılık, ancak tam bir özgürlük atmosferi içinde var olabilir. Bugün Türkiye Bilimler Akademisi'nin temel sorunları, bir yandan sosyal ve beşeri bilimleri hakkıyla temsil etmesi, öbür yandan gerçek bir özerkliğe kavuşmasıdır.

KAYNAKÇA

1. Aydın Sayılı, "Ortaçağ İslâm Dünyasında İlmi Çalışma Temposundaki Ağırlaşmanın Bazı Sebepleri", *Araştırma*, I, (1963).
2. Aydın Sayılı, "Islam and the Rise of the Seventeenth Century Science", *Belleten*, XXII, (1958).
3. Jean Paul-Roux, *L'histoire des Turcs*, Paris 1984.
4. Taşköprülü-zâde Ahmed, *Şakâyik al-Nu'mâniyye*, çev. Mecdi, İstanbul 1269 H.
5. Adnan Adıvar, *Osmanlılarda İlim*, İstanbul 1942.
6. Cornell Fleischer, *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire, The Historian Mustafa İ (1541-1600)*, Princeton 1986.
7. Niyazi Berkes, *Turkish Nationalism and Western Civilization: Selected Essays of Ziya Gökalp*, Westport 1981.
8. Mübahat Küyel, "Üç Tehafüt Bakımından Felsefe ve Din Münasebeti", Ankara 1956 (DTCF Doktora Tezi).
9. Claude Lévi-Strauss, *L'identité*, Paris 1967.
10. Bozkurt Güvenç, *Türk Kimliği; Kültür Tarihinin Kaynak-*

ları, Ankara 1993.

11. Madeline Zilfi, "Discordant Revivalism in Seventeenth-Century İstanbul", *The Journal of Near Eastern Studies*, 45, 251-269.

12. Joseph Schacht, *An Introduction to Islamic Law*, Oxford, 1962.

13. Ahmed Yaşar Ocak, *Zındıklar ve Mülhidler*, İstanbul 1998.

14. Halil Inalcık, "Mehmed II", *İslâm Ansiklopedisi*.

15. Halil Inalcık, "İkinci Binde Türkler" Doğu Batı, X (2000), 63-111.

16. Akşin Somel, "Cem'iyet-i İlmiyye-i Osmaniye" (basılmamış makale).

17. Akşin Somel, "Encümen-i Dâniş", (basılmamış makale).

18. Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, II, İstanbul 1998, 223-435.

19. *Encyclopaedia Britannica* (1970 baskısı): "Academies", 57-61.

20. Fr. Taeschner, "G. Gemistos Plethon, ein Vermittler zwischen Morgenland und Abendland zu Beginn der Renaissance", *Byzantinische und Neugriechische Jahrbücher*, VIII (1931), 100-113.

21. Seyyid Hoseyn Nasr, *Knowledge and the Sacred*.

Ek:

*Akademi Nedir, Türk Akademisi Nasıl Kurulmalıdır?**

Bir Örnek: Japon Akademisi

Prof. Dr. Halil İNALCIK

Merkezi Brüksel'de olan bir Dünya Akademileri Birliği vardır. Orada Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya gibi komşularımız bir ve yarım asırlık akademileriyle dünya ilminin bu en yüksek teşkilatı içinde yerlerini almışlardır. Fakat orada Türkiye yoktur. Bu mesele, yalnızca, 'herkes var, bir niye yokuz' meselesi değildir. Tartışmaya bile değmez bir gerçektir ki, Akademi, çağdaş medeniyetin ana kurumlarından biridir. Bu yurdu tümüyle çağdaş medeniyet seviyesine çıkarmak, hakkıyla modernleştirmek isteyen büyük devrimcinin, bir Türk akademisinin kurulmasını unutmuş olması akla gelemmez. Atatürk, bu bü-

* İlk kez 1968'de, *Türk Kültürü* dergisi, sayı 67'de çıkmıştır.

yük müesseseyi ortaya çıkarmak için ilk şartları hazırlıyor ve olgunlaştırıyordu. O, Türk operasını açmadan ölümsüzlüğe gitti, fakat operanın temelini, konservatuarı o kurmuştu. Türk Akademisinin temellerini de o attı, fakat akademi otuz yıldır doğmadı. Oysa ki, onun attığı temeller üzerinde gerçek bir Türk akademisi çoktan kurulabilirdi. Hasis çıkarlara tâbi olmayan, bağımsız, hamleci bir ilim merkezi olan gerçek bir akademi, şimdiye kadar Türkiyemiz’i ilim, teknoloji, milli kültür alanlarında çok ileri bir noktaya çıkarmış olacaktı. Çok yol kaybetmişizdir.

Yükselen Türkiye’nin beyni orada işleyecektir. Modern dünyaya yetişme gayreti içinde çırpınan Türkiye’nin ümidi oradadır. Fakat, oraya işleyen bir beyin oturtmak şartıyla; orayı bir çıkarlar ve politika düzenbazlıkları ocağı haline sokmamak şartıyla; ortaçağ-yeniçağ arasında bocalayan modası geçmiş, fonksiyonu kalmamış bir taklit eser değil, çağımızın eriştiği akademi kavramı içinde hayat bulmuş dinamik bir ilim kaynağı olan akademiye kurmak şartıyla. Atatürk’ün Türkiyesi’ne yakışan böyle bir akademidir. Birçok müessesenin kurulduğunu gördüğü, fakat meyvesini görmediği için umudu kırgın vatandaşın ortak kaygı ve dileği odur ki, büyük gürültü ile kurulacak, her yıl milyonları yutacak olan bu yeni müessese de ötekilere benzemesin. Modern Türkiye’nin gelecek için bel bağladığı bu yüce kurul da daha başlangıcında ehliyetsizliğin, hırs ve bencilliğin eline düşüp kurumasın.

Akademiye bu büyük sözleri neden yakıştırdık; neden bu

umuda bağılıyız? Çünkü akademi ilim düşüncesinin öz ocağıdır da ondan; modern medeniyeti, ilim düşüncesinden doğurmuştur da ondan; kendisini sırf hakikat araştırmasına verenlerin sığındıkları, teşkilatlandıkları ve kendilerini müdafaa ettikleri bir kaledir de ondan.

Akademi ilmin toplayıcı, yaratıcı ve yükseltici ocağıdır. Toplayıcı ve yaratıcı diyorum, çünkü akademinin başlıca fonksiyonları bunlardır. Başka tabirle akademi, ilim adamlarını, ilmin buluşlarını, ilmin çalışma araçlarını bir araya toplayan, böylece ilme en yüksek ve en şümüllü çalışma imkânlarını sağlayan yerdir. İlim bir bütündür; bir bütün olarak realitenin çeşitli yönlerini araştırma konusu yapanlar, ancak bir arada görüş ve buluşlarını devamlı bir şekilde bilme ve bildirme yoluyla en geniş ve semereli çalışmayı yapabilir ve böylece yeni araştırma yönlerini tayin edebilirler. Her devirde ilimlerin veya ilim gruplarının yöneldiği ortak problemler vardır. İlmî araştırmaların son derece genişlediği, ihtisaslaştığı ve her ihtisas kolunda yayınların akla durgunluk verir bir sayıya ulaştığı günümüzde, bu araştırmaların neticelerini toplamak, değerlendirmek artık odasında kendi başına çalışan alimin kudret ve imkânlarıyla başarılabilir bir iş olmaktan çıkmıştır. Bugün bir fizikçinin çalışabilmesi için gereken alet ve makineler artık okul laboratuvarı ile geliştirilemez. İctimai ilimler alanında da araştırmalar, bir grup çalışmasıyla yıllarca süren anketlere ve IBM makinelerine dayanmaktadır. Modern ilim, her zamandan ziyade araştırma araçlarının, mütehasısların ve mali kaynakların bir araya toplanmasını ve planlı faaliyetini gerekli kılmaktadır.

Modern ilim adamı dünyanın dört köşesinde yapılan araştırmaların neticelerini en kısa zamanda ve en tam şekilde eli altında bulmalıdır. Bunu sağlayacak bir organizasyondan yoksun milletler daima geride kalmaya mahkûmdur. Artık bugün, ilimde ve teknikte geri kalma çağların değil, birkaç yıllık gecikmelerin sonucu haline gelmiştir. Bu yalnız fizikte veya tıpta değil, hayati bir ehemmiyet kazanan içtimai ilimlerde de öyledir. Bu toplama ve izleme çalışmaları yalnız yayınlarda değil, ilim adamı mübadelesi, milletlerarası toplantı ve kongreler tertibi ile atbaşı gitmekte, dünyanın her tarafından ihtisas adamları birbirlerinin bulduklarını zamanında yetkili ağızlardan duymak ve zaptetmek için sık sık toplanmak ihtiyacını duymaktadırlar. Tabii, gerçek bir ilim ve araştırma atmosferi olmayan cemiyetlerde bu faaliyetlere istek bile duyulmaz. İşte akademiler, modern cemiyetlerde bu gibi faaliyetlerin hemen hemen daima başında bulunurlar. Akademi, antenlerini bütün ilim dünyasına çevirmiş muazzam bir alıcıdır. Geri kalmış cemiyetle modern cemiyetin en mühim ayırt edici vasfı, dünya ile uyanık bir ilgi ve ona ayak uydurarak gelişme temposundaki hızıdır. Akademi, memleketimize bu hızı getirecek müessesesidir. Onu öyle kuralım ki, bu fonksiyonunu gerçekten yerine getirsin.

Bugün memleketimizde birkaç uyanık ilim adamının üniversitelerde kurduğu sayısı sınırlı birkaç enstitü dışında bu izleme, toplama ve değerlendirme faaliyeti tamamıyla kişilerin gayretine bırakılmıştır. Milli kütüphanemiz bugün, personelin büyük gayretine rağmen herhangi bir ilim dalın-

da araştırmaya imkân verecek ana kitapları ve koleksiyonları ihtiva etmekten uzak bulunuyor. Üniversite kütüphanelerimizin ise, henüz varlık sahasında bile olmadıklarını itiraf etmek üzüntü vericidir. Bu şartlar altında hızla modernleşme, kalkınma, başka ülkelerinkilerle boy ölçüşebilecek ilim adamları ve eserler meydana getirme istekleri birer hayal olarak kalmaya mahkûmdur. Tarih alanı için daha yetki ile söyleyebilirim; elimizi çabuk tutmazsak, tarihimizi hâlâ Hammer'den yaptığımız özetlemelerden ve yakın bir gelecekte bilmem hangi yabancıların modern metotlarla ve esaslı kaynaklara göre meydana koyduğu eserlerden öğrenmek zorunda kalacağız. Bu, bizde ilim adamı olmamasından değil, yayınları sistemli şekilde izleyen ve kullanmaya koyan, takım halinde çalışmaları düzenleyen, kaynakları sistemli ve metotlu şekilde yayınlayan güçlü bir organizasyondan mahrum oluşumuzdan ileri gelmektedir. Bu böyle olunca, ilme dayanmayan teknolojik projelerimiz, mesela modern bir harp sanayisi kurma düşüncemiz kâğıt üzerinde kalmaya mahkûmdur. Modern sanayi, fabrikada çalışan ustanın hünerinden değil, ilim adamının teorilerinden doğmuştur. Geri kalmış cemiyetin modern cemiyet karşısında daimi tabiiyet durumu, birisinin ilme, ötekisinin pratike, göze ve göreneğe dayanmasından ileri gelmektedir. İlim ise, bugün ancak yukarıda işaret ettiğimiz tipte bir organizasyon, yani akademi işi olmuştur. Onun için de modern bir müessese olarak Türk akademisini, 'Richelieu'nin Akademisi'ni örnek tutarak kuramayız. Dünyamız artık 'encümen-i dâniş' devri değildir. Bugün ileri memleketler mevcut akademilerine yeni bir biçim ve yön vermeye çalışırken, yahut modern ihti-

yaçlara göre yeni akademiler ve benzerlerini meydana getirirlerken, bir Türk akademisini bir komisyon gibi ele alamayız.

Yukarıdan beri belirtmeye çalıştığımız nokta özetle şudur:

Akademi, çeşitli ilim dallarında en yetkili kişileri bir araya toplayan, 'korporasyon' halinde bu birliğe bağımsız çalışma imkânını veren bir kurumdur. Başka bir deyişle akademi, ilmî otoriteyi temsil eder ve ilmî faaliyetinde tam manasıyla hürdür. Bir memleket düşünün ki, her alanda her eline kalem geçiren ilim adamı süsüyle konuşuyor, yazıp basıyor ve ahkâm kesiyor. İhtisas olmayan kitle sağ akçayı kalpından nasıl ayırsın? Nihayet bir ihtisas kolunda çalışanlar arasında, ciddi araştırma neticesinde sağlam bir metotla ortaya konmuş gerçek ilim eseri verenler yanında, şurdan burdan toplama yapan derlemeciler vardır. Bunları kim ayırt eder? Diyebilirsiniz ki, üniversite hocaları tenkit yazarak çıkan eserlerin mahiyetini ortaya koysun. Pratikte bir takım sebepler yüzünden bu iş memleketimizde olmuyor. Sadece bir sebebi anmak yeter. İlim madrabazları daha baskındır; ortalığı öyle yaygaraya boğarlar, öyle tezvirler yaparlar ki, kendini bilenler için kenara çekilip susmaktan başka çare kalmaz. Kamuoyu kim bağırıp çağırarak konuşuyorsa onun sesini duyar. Farkı görmek için kamuoyunun önünde bir ölçü yoktur. Batıda bir eser çıkar çıkmaz erbabı, şahsiyata kaçmadan, şahsi garazını tatmine çalışmadan sırf ilim ve hakikat uğruna o eseri tanıtır, başka tabirle onu değerlendirir, gerçek yerini ve başarısını tayin eder. Orada ihtisas sahipleri

kendi aralarında yerlerini bilirler; şarlatanlıkla ilim merdiveninde yükselmek mümkün olmadığını bilerek ciddi çalışmalar yaparlar, büyük eserler ortaya koyarak daha yüksek mertebelere hak kazanmaya çalışırlar. Boyum kadar eser yazdım teranesiyle her yerde baş köşeye oturmaya kalkışan yalancı şöhretler orda tutunamaz. Daha doğrusu 'vülgarizatör' ile ilim adamı kendi yerlerini alırlar ve kamuoyunda o sıfatla saygı görürler. Bir memlekette gerçek ilmin ilerlemesi ve gelişmesi için böyle sağlam bir hava hâkim olmalıdır. Bu havaya kavuşmayan, gerçek makamını bulmayan bilgi ve hüner gelişmez. Bugün bunu ilim atmosferi, ilim ahlakı gibi terimlerle anlatmaya çalışıyoruz. İşte bu havayı gerçek bir akademi getirir. İlmin anayasa mahkemesi akademidir. Bir memlekette akademi gerçekten otoritelerin toplandığı bir heyet halinde ise, o memlekette ilim otoritesi denilen şey vardır. İlim, mahiyeti icabı hiyerarşi ister. İyi bilen ile az bilen arasında hiyerarşi zaruridir. Bu hiyerarşinin zirvesi akademidir. Bu hiyerarşi, makam ve nüfuza bağlı değildir. Bu hiyerarşide herkesin yerini ilmi, ortaya koyduğu eseri tayin eder. İlmî hiyerarşinin müesseseseleşmesi akademi demektir. Akademi, her ihtisas kolunda en yüksek başarı göstermiş olanları akademisyen payesine çıkararak onun şahsında ilme saygısını gösterir, otoritesini tanır. Akademinin bu görevi en mühim görevlerinden biridir. Bu yüksek payeye erişme arzusu ilim adamları arasında asil bir yarışma çabası yaratır. Herkes bilir ki, yalancı ve kandırıcı işlerle bu payeye erişilemez. Bu payeye erişenlere tanınan otorite haklıdır, meşrudur. Bu özelliğini muhafaza etmek için akademi asli üye sayısını titizlikle sınırlandırmıştır. Alman Ma-

inz akademisi ancak 75 kişiden, Rus Akademisi 162 üyeden, Japon Akademisi 150 kişiden ibarettir. Akademi, bütün faaliyetinde şahısların ilmî kişiliğini belirtmek fırsatını kaçırmaz. Seçkin ilim faaliyetini o kişinin şahsında değerlendirmeye, övmeye, mükafatlandırmağa birinci derecede ehemmiyet verir. Asli üye seçilme seviyesine erişmeyenleri de başka yollarla, şeref veya haberleşme üyesi seçerek, madalya ve armağan vererek teşvik eder. Akademilerin en büyük toplantı ve merasimleri bu vesilelerle yapılır. Son birkaç yıl içinde memleketimizde fizik ilimlerinde üstün başarı gösteren genç ilim adamlarını kutlamak için yapılmış olan toplantılar ilmi teşvik bakımından cidden güzel ve sevindirici bir başlangıçtır.

Akademi, mühim ilmî çalışmaların ve buluşların sahipleri tarafından ilim dünyasına sunulduğu, kayıt ve tescil edildiği bir şeref kürsüsü teşkil eder. İlim tarihinde en büyük buluşlar ilk defa birer tebliğ olarak ilim adamları huzurunda akademilerin kürsülerinde dünyaya duyurulmuştur. Çalışan ilim adamı, buluşlarını mütevazı köşesinden çıkıp hemen ilim dünyasına arz etmelidir. Bu ilmin ilerlemesi için zaruri olduğu gibi, buluşu yapanın ilmî önceliğini ve hakkını tescil bakımından da lüzumludur. İlim adamı o kadar çaba sonunda ulaştığı ilmî hakikati gazete sütunlarında ilan etmez. Ufak görünen, fakat bazen çağ açıcı ehemmiyette olan ilmî buluşların, varılan ilmî sonuçların ilan edildiği yer, en yüksek ilim otoritelerinin huzuru ve memleketin en yüksek ilim tribünü olmalıdır. İlim adamı kendini ancak öyle bir kürsüde yerinde hisseder, ancak öyle bir topluluk karşısında söy-

lediği şeylerin gerçek değeri anlaşılır. İlim konuları, ileri milletler arasında ilim adamlarının yarışma halinde çalıştığı konulardır; buluşlar zamanında bildirilmeli ve ilan edilmelidir. Dergi veya kitabın yayınlanmasını beklemeden buluşun hemen ilan edilmesi lazımdır. Bu yarışmanın bir gereğidir. İlimde rekabet, milletlerarası bir rekabettir ve bu yarışma ilmî ilerlemenin en kuvvetli manivelalarından biridir. İleri memleketlerde ilmî tebliğler, akademinin genel kurul toplantılarında ve komisyonlarda okunur ve değerlendirilir. Bugün dünya kütüphanelerinin en değerli koleksiyonları, ünlü akademilerin tebliğ ve tartışmalarını içine alan yayın serileridir. O memleketlerde bu, büyük bir ihtiyaç olarak hissedilir. Çalışan yüzlerce mütehassıs buluşlarını bildirecek böyle bir yer ararlar. Akademinin ilmî buluşlar için böyle bir tribün sağlamış olması, bizzat ilmî çalışmaları teşvik eden bir şeydir. Çalışmalarının derhal ve hakkıyla takdir edildiğini ve değerlendirildiğini gören ilim işçisi, hücrelerinde daha büyük bir şevkle ve emniyet hissi içinde çalışır. İşte akademi, bu suretle de bir memlekette ilim atmosferini yaratmış olur. Akademisi olan memleket, dünya ilim yarışmasında kendi milli federasyonu ve kendi milli sahası olan ileri memlekettir. Bu yarışmada Türk dimağına, neden Türk bileği kadar kuvvetli olduğunu gösterme şansı verilmesin?

Akademi korporasyon (*Körperschaft*) halinde bağımsız çalışan bir müessesedir demistik. Başka tabirle, kendi tüzük ve yönetmeliklerini, mümkünse kendi kanununu kendi yapan, idare heyetini, başkanını, yardımcılarını kendi seçen, teşkilatını ve faaliyet programını kendi çizen, hiçbir dış tesire ta-

bi olmayan bağımsız bir kuruluştur. Akademinin gerçek manasında akademi olabilmesi için başta gelen şartlardan biri budur. Hakiki ilim otoriteleri bir araya geliyor, fakat böyle bir teşkilat içinde birleşip çalışmıyorlarsa, o dernek akademi değildir. Bunun aksine, böyle bir teşkilat kurup içine dış tesirlere bağlı yarım bilginleri ve yalancı şöhretleri topladınız mı, bu da akademi değildir. Akademi, modern medeniyetin temel kurumlarından biri olarak işlediği her ülkede ancak ve ancak bilimsel hüviyetle ortaya çıkmıştır. İlim, objektif araştırma faaliyeti, en iyi niyetle de olsa, dışarıdan gelen en hafif bir nefesle solan çok nazik bir şeydir. Batıda hürriyetlerin ve hür gelişmenin temel taşlarından biri olarak ortaya çıkan 'korporasyon sistemi', ilme hür ve serbest çalışma imkânını vermiştir. Batıda şehir, üniversite, özerk varlığı ve hayatı olan her müessese, korporasyon statüsü ile ortaya çıkmıştır. Türkiye'de özerk üniversitenin kuruluşu nasıl modernleşme yolunda büyük bir adım olmuşsa, muhtar akademi de o derece ehemmiyetli bir ilerleme olacaktır. Doğu cemiyetinin içtimai varlığı şekilsiz bir yığın haline sokmuş olan her şeye keyfine göre hâkim devleti yerine, her biri kendi öz fonksiyonunu serbestçe yürüten ve geliştiren özerk teşekküllere sahip modern Türk devleti, bu gibi müesseselerin yerleşmesiyle ortaya çıkacaktır. Akademiyi kuracaklar, memleketin geleceği bakımından ne kadar ehemmiyetli bir müessese yaratmakta olduklarının şuuru içinde, geçici politika kaygılarından tümüyle arınmış olmalıdırlar. Tabii bu, akademiyi devlet içinde devlet haline getirmek değildir. Akademi, parçası olduğu Türk cemiyetinin milli menfaatleri ve davalarıyla yakından ilgilenmek, aynı

yöndeki gayretleri desteklemek ve onlarla işbirliği yapmak zorundadır. Hatta hükümetlerden belli projeler alması ve onları gerçekleştirmede ilmî çalışmalar yapması gerekir. Bu ihtiyaçtır ki, bazı Batı ülkelerini, köhneleşmiş kadroları içinde katılmış eski akademiler yerine, tamamıyla yeni araştırma merkezleri kurmaya götürmüştür. Fransa'da beşeri ilimleri ve tabii ilimleri içine alan geniş bir teşkilat -*Centre National de la Recherche Scientifique*- modern Fransa'nın dinamik gelişmesinin temel taşlarından biri olarak ortaya çıkmıştır ve hükümetle çok sıkı işbirliği halinde çalışmaktadır. Biz, Türk akademisini kurarken, klasik akademi ile modern ihtiyaçları karşılayan, fakat akademinin esas prensiplerini zedelemeyen bir kurum meydana getirmek zorundayız. Kalkınan bir ülke olarak buna her ülkeden ziyade bizim ihtiyacımız vardır. Fakat, akademinin klasik prensibine, yani onun korporatif karakterine sadık kalmalıyız. Akademi, hükümetlerden memleket davalarının çözülmesine yararlı olmak için projeler alabilir, fakat bu projelerin gerçekleşmesi için yaptığı araştırmalarda mutlak şekilde bağımsızdır. Projelerin kabulü de onun genel kurulunun kararıyla olur. Görevini yapmayan bir akademinin kaldırılması veya teşkilatının tadili işi, ancak milli iradeyi temsil eden organa ait olmalıdır. Akademinin bağımsız faaliyeti memlekete en iyi şekilde yararlı olmasının bir garantisidir. Özellikle de akademi kurulurken, kurucu çekirdek meydana getirilirken, herhangi bir iktidar kişilerin yalnız ilmî yeteneğini değil, aynı zamanda veya daha ziyade siyasi eğilimlerini birinci derecede göz önünde tutabilir. Ondan sonraki seçimler ister istemez bu kurucuların eğilimine göre bir yön alır; böylece

akademi daha doğuşundan itibaren siyasî bir eğilimi olan, sonuç olarak siyasete bağlı bir kurum olarak ortaya çıkar. Böyle bir akademi daha doğuşunda ölüdür. Üyeler sırf ilmî otoriteyi değil, belli bir siyasi eğilimi temsil ettikleri için oradadırlar. Böyle bir akademi artık memleketin en yüksek ilim kurulu değildir ve anılan görevleri yerine getirmekten uzaktır. Bu sebeple, üyelerin başlangıçtan itibaren mümkün merteye sırf ilmî yeteneğe göre seçilmesini sağlayacak bir sistem bulunmalıdır. Özetle, kurucu çekirdeği tarafsız ilim otoritelerinden kurmalı, ondan sonra akademi üyelerinin büyük çoğunluğunun kendi kanununa göre seçilmesi sağlanmalıdır.

Akademilerin siyasi kuvvetle münasebetinde iki tip göze çarpar: İlim adamlarının kendi teşebbüsleriyle kurdukları ve mali kaynaklarını bağışlarla sağladıkları akademiler; hükümetlerin kurdukları ve mali kaynakları devlet bütçesinden ayrılan akademiler. Birinci tipte akademiler, serbest üniversitelerin ve ilim kurumlarının çok gelişmiş olduğu, özel büyük bağışlar sağlaması güç olmayan belli bir içtimai seviyeye ulaşmış ileri memleketlerde görülür. Akademilerin büyük çoğunluğu Batı memleketlerinde de devlet eliyle kurulmuştur. Avrupa akademilerinin ilki olan Floransa Akademisi, Cosimo de'Medici'nin Marsilio Ficino'ya yaptığı bağışlardan sonra ilkin, Ficino'nun kendi malikânesinde zaman zaman topladığı yakın fikir arkadaşlarından meydana gelmiştir. Bu akademi, skolastiğin babası sayılan Aristo'ya karşı platoculuğun derinliğine öz kaynaklarından işlendiği bir merkez haline gelmiş ve Rönesans İtalyası'nda bütün dog-

malara karşı serbest düşüncenin kaynağı ve desteği olmuştur. Floransa devletinin başında bulunan Cosimo de'Medici ilim ve felsefeden anlar bir hümanist idi. Platoculuğu destekliyordu ve Academia ile münasebetleri bu fikrî çerçevede kalıyordu. İlk Alman akademisinin kurulması da hükümdar tarafından devrin büyük ilim ve fikir adamı Leibniz'in eline bırakılmıştır. Devlet eliyle de kurulsa, ilk Avrupa akademisinin kuruluşundan bu yana akademiye bu iki sıfat, yani ilmî yetki ve düşünce serbestliği gelenekleri hâkim olmuştur. Akademinin değişmeyen ruhu ve temeli budur. Aslında bu prensipler, modern medeniyeti doğuran ana şartlardan başka bir şey değildir. Bizde de akademinin kurucu heyeti gerçekten ilim otoritelerinden meydana gelirse, akademinin bu ana prensiplerine göre kurulması büyük ölçüde garanti edilmiş olur. Bugün otoriter rejimler bile, bütün imkânlarını sağladıkları ve programlarını tayin ettikleri akademilerin iç muhtariyetlerini tanıma zaruretini kabul etmişlerdir. Çünkü bu olmadığı takdirde akademiden beklenen asıl gaye gerçekleşemez.

Yukarıdan beri söylediklerimizi özetlemek lazım gelirse, gerçek bir akademi şu esaslara göre kurulmalıdır:

1. Türk akademisi bütün ilimleri içinde toplayan bir kurum olmalıdır. Bugün akademi kavramı tarihî gelişmeye muvazi olarak, modern cemiyetin gerektirdiği en yüksek seviyede bütün ilmî araştırmaların sistemli şekilde yapıldığı bir organizasyon niteliğini kazanmıştır. Bir alan için akademi kurulması ile gerçek akademi kurulmuş sayılmaz.

2. Akademi memleketin her sahada ilim otoritelerinin toplandığı en yüksek bir ilim kurulu olmalıdır. Akademi üye sayısı kabarık olmamalıdır. Özellikle, üniversitelerinde yeteri kadar profesör bulamayan memleketimiz şartları göz önünde tutulmalıdır.

3. Akademinin memleketimizde ilk görevi, gerçek bir ilim atmosferinin ve geleneklerinin yerleşmesini sağlamak, gerçek ilim faaliyetlerini değerlendirmektir.

4. Akademi esas itibariyle bir araştırma yeri olmalı, bu gaye ile akademisyenlerin yanında yeteri kadar geniş bir uzmanlar kadrosu, laboratuvarlar, büyük bir akademi kütüphanesi vücuda getirmek için imkânlar sağlamalıdır.

5. Akademi, milli bir müessese olarak kanunla devlet tarafından kurulmalı, fakat üniversite gibi muhtar, özerk kişiliğe haiz bir 'korporasyon' olmalıdır.

Son olarak şunu eklemek lazımdır ki, Türk İlimler Akademisi'ni kurarken memleketimiz gerçekleri ile beraber yabancı akademi tipleri iyi incelenmeli, bir araştırma komisyonu teşkil edilmeli, belli bir zaman içinde esaslı bir rapor hazırlanmalı, herhalde iş aceleye getirilmemelidir.

Aşağıda örnek olarak Japon Akademisi'nin esas kuruluşu hakkında kısa bilgi verilmesi faydalı görülmüştür.

Japon Akademisi

Bu akademinin geçmişı, 1879'da kurulmuş olan Tokyo Akademisi'ne gider. O zaman, Eğitim Bakanlığı tarafından yedi seçkin ilim adamının toplanmasıyla bu akademi kurulmuştu. Sonradan 1906'da Tokyo Akademisi, İmparatorluk Akademisi haline getirildi, üye sayısı 60'a çıkarıldı ve çalışma alanı genişletildi. II. Dünya Harbinden sonra 1947'de bu kurul, Japon Akademisi adını aldı ve o zaman yeni ihtiyaçlar karşısında kurulmuş olan İlimler Akademisi'nin bir parçası haline getirildi. 1956'da yeni bir kanunla Japon Akademisi yeniden kendi başına bağımsız bir kuruluş oldu.

Japon Akademisi, Beşeri ve Sosyal İlimler bölümü ile Müspet İlimler ve Tatbikatı Bölümü olarak iki bölüme ayrılmıştır. Asli üyelerinin sayısı 150'dir. Temmuz ve Ağustos dışındada, Akademi mutat toplantıları her ay yapılır. Bu toplantılarda, ilmî tebliğler okunur ve ilmî araştırmaların ilerlemesine yararlı ve bu çalışmaları teşvik edici diğer faaliyetler yer alır. Yılda bir kere genel toplantı yapılarak madalyalar dağıtılır. Akademinin her yıl zabıtları ve ilmî faaliyetleri ayrı ciltler halinde yayınlanır.

1956'da çıkan son kanuna göre Japon Akademisinin gayesini gösteren madde şöyledir: "Japon Akademisi, üstün başarılarıyla temayüz eden ilim adamlarına özel bir mevki verme ve ilmin ve öğrenimin ilerlemesi için zaruri görülen faaliyetleri yerine getirme gayesiyle kurulmuştur".

Kanun yapıcı, akademi üyelerine büyük önem verdiği için onların seçimi konusunda çok teferruatlı maddeler koymuştur. Bu üyeler kaydı hayatla seçilmekte, başka işlerde çalışılabilmekte, umumi oturumlarda ilmî tebliğler yapma imtiyazına sahip bulunmaktadır.

Üye seçiminde şu yol izlenmektedir: Üyelik boşalınca, başkan genel kurula bunu bildirir. Kaç üyelik alınacağını ve seçiş tarihini, genel kurul kararlaştırır. Bir Aday Seçme Komitesi kurar. Aday gösterme hakkı, akademi üyelerine ve Japon İlim Konseyi'ne aittir. Adayın biyografisi, akademik sahada başarıları ve ilmî eserlerinin bir listesi, bir tavsiye mektubu ile beraber başkana sunulur. Adaylar "akademik alanda başarıları ile temayüz etmiş kişiler olmalıdır" Adayın ilim koluna ait bölüm ve ihtisas kolu, bir seçme komitesi teşkil eder. Bu komite adayların durumunu inceler. İhtisas kolu seçimi yapar. Oyların üçte ikisini alan aday seçilmiş olur. Kol, mevcut üye sayısının yarısıyla toplanmış olmalıdır. Ondan sonra seçilen adaylar, üyelerin düşüncelerini bildiren bir yazı ile bölüm başkanına sunulur. Adaya ait diğer vesikalar da birlikte verilir. Seksiyonda ikinci bir seçim aynı usûlle yapılır. Oradan seçilen üyeler bundan sonra Akademi Başkanına sunulur. O da Genel Kurula götürür. Genel Kurulun tasvip ettiği adaylar Akademiye asli üye seçilmiş sayılırlar.

Bu karışık seçim usulüyle sağlanmak istenen şey, akademi üyeliğine son derece titiz bir incelemeden sonra en layık kimsenin gelmesidir. Bölümde yapılan iki dereceli seçimde

adayın ilmî kişiliğini en iyi tanıyacak durumda olan müte-hassislara söz verme kaygısı hâkimdir. Genel Kurulun seçimi daha ziyade bir tasviptir. Üyeler yıllık tahsisat alırlar.

Akademnin teşkilatına gelince; akademi idaresi üç yıl için seçilen bir başkanla iki bölümün başkanlarından ve genel sekreterden mürekkeptir. Bunlar seçimle bu mevkie gelirler. Akademnin faaliyetleri şöyle özetlenmiştir:

1. Müstesna başarıda kitaplar ve başka ilmî çalışmalar için armağan dağıtılması
2. Üyelerin sunduğu ilmî tebliğlerin ve tartışma zabıtlarının yayınlanması
3. Bunların dışında, ilmî çalışmaları teşvik edici her türlü faaliyetler.

SORULAR

Prof. Dr. REFET YİNANÇ – Hocamızın kırk yıllık öğrencisiyim. Gazi Üniversitesi'nde öğretim üyesi ve dekan olarak hizmet vermekteyim. Gerçekten tarihî perspektiften günümüze güzel bir anlatım sundular. Kimlik sorununa değindiler; efendim ben, Türk Tarih Kurumu'nun asli üyesiyim. Kurumumuzu, merkezi Belçika'da olan Akademiler Birliğinde beş yıldan beri temsil etmekteyim; diğer yıllarda başka bir ülkede bulundum. Herhalde bizim akademiler arasında da bir kimlik arayışı var. Çünkü geçtiğimiz Haziran'da Polonya'da yapılan akademiler toplantısında TÜBA'nın buraya üye olmak için müracaat ettiğini, Sayın Prof. Dr. Ayhan Çavdar'ın imzasıyla bir yazı geldiğini bildirdiler bana ve biraz da sıkılarak ifade ettiler, şifahi olarak, "Acaba bunu Tarih Kurumu nasıl karşılar?" dediler. Ben de "Yazılı olarak bildirin, ben de kurumuma bildiririm" dedim. Gerçekten de hemen döndüm, ertesi hafta yazıyı gönderdiler, Sayın Ayhan Çavdar'ın imzasıyla, dediler ki, kurumun, sizin üyelik ödemeniz de düşürülür. Şimdi, bizde de bir kimlik arayışı var; üniversitelerimizde olduğu gibi akademilerimiz arasında da hem hocamızın bahsettiği bu kimlik arayışı hem de biraz galiba mülkiyetçilikten, bir bölünme var. O bakımdan, Türk Tarih Kurumu bir taraftan çalışmaları yapıyor, TÜBA çok başarılı bir akademi ve bütün 43 üye Union Academique Internationale (Uluslararası Akademiler Birliği), fakat hepsinin adı akademi; biz Türk Tarih Kurumu olarak giriyoruz oraya, ismimiz akademi değil ama. Şimdi 43 ülke üye; her ülkeyi bir akademi temsil ediyor; bizde şimdi ikin-

ci olarak TÜBA çıktı, ben de çok müşkül durumdayım. Tarih Kurumuna da gönderdim; Atatürk'ün kurduğu kurumdur, sadece biz temsil ederiz diyorlar; daha cevabı da bize göndermediler, tercüme edip gönderecektim, maalesef kurumun da üyesi olarak biraz özeleştiri yapıyorum; Sayın Hocama diyorum ki, acaba bu akademileri Türkiye'de bir merkeze doğru itebilir miyiz? Yani akademiler arasında da bir kimlik arayışı var. Bunu Türkiye'de kimse yapamaz; siz oranın da eski üyesisiniz, halen de üyesisiniz, dolayısıyla buranın da üyesisiniz, hocam ben problemi size iletiyorum. Saygılarımla.

H. İNALCIK – Şimdi, Gazi Üniversitesi'nde dekansınız, tebrik ederim, ben de gurur duyuyorum sizinle öğrencim olarak. Çok mühim bir noktaya değindiniz. Tarih Kurumu, Dil Kurumu, bugün son anayasayla bir de Atatürk Kültür Merkezi kuruldu. Aslında, bu kurumlar beşeri ve sosyal ilimler akademisi gibi algılanabilir. İsmi bu zamana kadar akademi olarak görülmedi ve yıllarca Atatürk'ün bize bir mirası olarak, biz bu kurumları anayasaya bile soktuk. Akademinin kurulmasındaki gecikme bir bakıma bundan kaynaklanmaktadır fikrimce; ama Sayın Başkanımızın huzurunda şu dileğimi, temennimi ifade etmek isterim. Akademinin, konuşmamda da ifade ettiğim gibi, 80 üyesi fen ve sağlık bilimleri mensubudur, ancak 25 üyesi beşeri ve sosyal ilimlere mensuptur. Tabii zamanla, Sayın Başkan da bunu herhalde iyi karşılayacaklardır, bir denge kurulacaktır. Akademi altı yıllık hayatında çok büyük meseleler karşısında idi ve şimdiye kadar yaptığı işler hakikaten hayret vericidir. Altı yıllık

bir zaman içinde karşılaştığı bütün sorunları tabii çözmek durumunda olamazdı. Ben, ümit ediyorum ki, önümüzdeki sekiz on sene içinde dengeli bir akademi; yani sosyal ve beşeri ilimleri temsil edenlerle fen ve sağlık bilimlerini temsil edenler dengeli bir sayıya varacaklardır ve akademinin gelişiminde yeni bir aşamaya erişilecektir. Müsaadenizle akademinin teşkilatı üzerine konuşmak durumundayım. Ümit ediyorum ki, Avrupa akademilerinde olduğu gibi bu akademi üyeleri sayısı genişleyecek ve fen ilimleri kısmıyla sosyal-beşeri bilimler kısmı iki büyük kol halinde gelişecektir. Balkanlar'daki akademilerde de bu vardır. Ayrıca akademinin ilmi teşvik edici görevlerinden birisi de, ilmî buluşları tescil etme görevidir. Akademide devamlı olarak her sahadada yapılan keşifler arz edilmeli ve tescil edilmelidir; bu da bir görevidir ki, bugün bunu yapmıyoruz ve ayrıca, bilim dalları komisyonlar halinde bir araya gelip çalışmalı; mesele tarih, sosyoloji, antropoloji, tıp üzerinde bir buluş yapan kimse bu komisyonda bu buluşunu arz etmeli, münakaşa edilmeli; yani işleyen, tartışılan bir ilmî atmosfer, bir bilim çalışma atmosferi akademiye getirilmelidir. Bugün daha çok yeni üye almak bahis konusu olunca hararetli konuşmalara sahne oluyor akademimiz, belli başlı hararetli görüşmeler ancak o zaman ortaya çıkıyor; fakat ilmî konular komisyonlarda tartışılabilir, ihtisas komisyonlarında mühim görüşmeler yapılabilir; bunları temenni olarak Sayın Başkana arz ediyorum; altı yılda tabii bütün bunlar yapılamazdı, ama ilerisi için ben bunları yapılması gereken işler olarak arz ediyorum.

Sizin dokunduğunuz konuya kısaca değineyim. Acaba Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu, Akademimizle nasıl bir işbirliği yapabilir? Bu çok güç, çünkü siz Anayasa'da yerleşmiş bir kurumsunuz; gerçi Akademimiz de özerk bir kurumdur, ama bu ikisinin birbiriyle kucaklaşması nasıl olacak, nasıl bir çerçeve bulabiliriz, bunu ayrıca görüşmek lazım. Refet, çok teşekkür ederim.

Prof. Dr. Ayhan ÇAVDAR – Ben öncelikle Sayın Prof. Dr. Halil İnalçık hocamıza, şeref üyemize çok teşekkür ediyorum, bize çok güzel özetlediler Akademiler tarihini ve bu arada çok boyutlu olarak konuyu ele aldılar. Aynı zamanda Sayın Dekan Bey'e de teşekkür ediyorum, Gazi Üniversitesi'nden kendilerini tanıyorum. Aslında biz, akademi olarak genelde kültür ve bilim kurullarıyla işbirliğine ilk günden itibaren hazır bir çalışma prensibi içerisinde bulunuyoruz. Aynı zamanda şunu da belirtiyim: Avrupa ve Amerikan akademileriyle de işbirliği içerisindeyiz; nitekim, Avrupa Akademiler Birliği ALLEA'nın 1994'ten beri, onların bize teklifiyle üyesiyiz, her iki yılda bir de toplantılarına katılmaktayız. *Union Academique Internationale*'in mektupları geliyor bize. Geçen yılki mektupta gözlemci olarak davet edildik. Oysa, büyük bilim akademileri bizi bizzat çok önemli konularda, mesela yeni tartışılan konulardan birisi olan bilimsel bilgi ve mahremiyet gibi çok özel ve spesifik konularda konuşmacılar olarak davet ediyor. Biz kendilerine nezaketen cevap verdik; biz sizin üyeniz olalım diye bir cevap verdiğimiz-

mizi hatırlamıyorum. Bugünkü Konsey toplantımızda da tekrar bu yıl gelmiş olan bir mektup var; hep gözlemci statüsünde davet ediyorlar, gözlemcinin ötesinde bir statüyle bir Türk Akademisi olarak toplantılara katılmayı tercih ediyoruz.

Sonuç olarak, tüm bilim ve kültür kuruluşlarıyla işbirliğine hazırız, imkânlar nispetinde buna katılmak isteriz. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. NAMIK KEMAL ARAS – Ben de size çok çok teşekkür ediyorum. Sayın Hocamız, hakikaten özellikle tarihî çerçevede ve akademinin rolü hakkında çok güzel bilgiler verdiniz.

Ben iki konuya değinmek istiyorum. Birincisi, TÜBA ile ilgili, siz çok haklı olarak dediniz ki, TÜBA'nın sosyal sahalardaki eleman sayısı çok az; 20–25 civarında, yani yüzde 20'sini temsil ediyor, fakat şunu söylemek istiyorum. TÜBA'nın sosyal sahalarda yaptığı işler çok daha fazla, örneğin sosyal sahalardaki dergilerin teşviki ve onlara ödenen mali destekler bakımından ve sosyal sahalarda yine çalışanların yurtdışına gitmeleri konusunda çok büyük çabalarımız var. Uluslararası ilişkilerde yine sosyal tarafa çok büyük destekler var ve ümit ederiz ki, bu konuda yeni yeni adaylar gelir, yani TÜBA bu konuda adaylar gelirse, eminim ki desteklemeyi ve bünyesine almayı çok arzu ediyor

fakat řu ana kadar o sayı maalesef artmadı ve ümit ederiz önümüzdeki günlerde artar.

Ben bir de soru sormak istiyorum. Siz, özellikle Fatih devrini çok güzel açıkladınız, o süre içerisinde olan bilimsel gelişmelerden bahsettiniz, yeni bir aydınlık çağının başladığını anlattınız, ben hep merak ederim, bir soru takılır aklıma bir türlü cevabını bulamamıştım, belki siz açıklarsınız, böyle bir Fatih devrinden sonra nasıl oluyor da Bayezid gibi birisi o aileden geliyor ve Fatih'in yaptıklarının bir bakıma tersini yapıyor, bilmiyorum dedikleri doğru ise örneğin Belini'nin resmini sahaflarda satıyor ve Avrupa'ya gidiyor, bilmiyorum ne dereceye kadar doğru? Acaba bu büyük değişikliğin sebebi ne olabilir? Bu konuyu açıklayabilirsiniz çok memnun olacağım.

H. İNALCIK – Efendim, Hem Gazi Üniversitesi Profesörünün, hem zatıalınızın gündeme getirdiği sorular akademimizin sosyal ilimler, beşerî ilimlerde fen ilimleriyle aynı derecede bir temsil görevi olmadığı noktasıdır. Bu dengesizlik, akademi den önce Tarih Kurumu'nun beşeri ve sosyal ilimler mensuplarını kendi sinesinde toplaması vakıasına bağlıdır. Şimdi, mesela hakikaten akademiye girmeye hak kazanmış birçok tarih bilimi uzmanı vardır; şimdi biz bu üyeleri, Tarih Kurumu'nu ilga edip akademiye mi alacağız? Bu olamaz, bu mümkün değil; fakat benim teklifim, bu gibi aslında akademi vazifesini gören bu kurumların akademiyle bir bütünleşme sürecine girmesi, bir şemsiye altında bu kurumları akademiyle birleştirmek yahut müşterek toplantılar yap-

mak, yani bir hal çaresi bulmak muhakkak lâzım. Benim akademiye üye olarak teklif etmek istediğim birçok kimse-ler Tarih Kurumu üyesidir, yahut Dil Kurumu üyesidir. Bu bir sorundur, hakikaten bunu düşünmek, bu kurumların mü-messilleriyle bir araya gelip, buna bir hal çaresi bulmak la-zımdır. Mesela siz Lehistan'da güçlkle karşılaştınız, çünkü akademi yoktu daha önce, tabii Türkiye'den akademi sevi-yesinde orada temsil edilmek için bir Tarih Kurumu üyesi gi-diyordu, aynı şey benim de başımdan geçti, ben de gittim, temsil ettim.

İkinci soru, çok enteresan tabii, büyük bir tarihi soru. Eğer vaktiniz varsa biraz tafsilâtıyla anlatmak isterim, ama her-halde fazla uzatmayacağım. Efendim, o kadar ileri gidiliyor ki, acaba Fatih Hristiyan olmayı mı düşünmüş gibi birtakım spekülasyonlar ortaya atılmıştır. Bu varit değildir. Bu tama-men abartmalı, tarih bilgisinden yoksunluğumuz neticesi ortaya atılmış şeylerdir. Fatih bir taraftan hümanizmaya, kadim felsefeye, Eflâtun ve Aristo'ya ilgi duyuyor, çünkü İslâm'da var bu gelenek; Aristo, Eflâtun, Yunan alimleri İslâm'da işlenmiş, hatta Avrupa 12, 13'üncü asırda Grek dü-şüncesini İslâm'dan alıyor, İslâm dan öğreniyor. İngiltere ve Fransa'da büyük skolastikler ilahiyat öğrenmek için İslam medreselerine, İspanya'ya geliyorlar; yani İslâm düşüncesi modern Avrupa ile kadim Yunan düşüncesi arasında bir ge-çittir. Fatih, Molla Hüsrev'in talebesidir; Molla Hüsrev İslâm hukukunun en büyük mümessillerinden biridir. Bugün hâlâ bazı İslâm memleketlerinde onun fıkı okunur, geniş dü-şünceli bir İslâm alimidir. Fatih onun talebesidir, onun kür-

süsünde yetişmiş bir insandır; fakat İslâm'ı bağnaz tarafıyla değil, konuşmamda arz ettim, felsefî tarafıyla Molla Lûtfî'nin temsil ettiği İslâm'ı benimsemiştir; onun için geniş görüşlüdür, Hıristiyanlığı da anlamak istiyor; fakat bir siyasi olarak, bir hükümdar, bir dünya devletinin başına geçmiş bir insan olarak, Roma İmparatorluğunun varisi olmak iddiasındadır. Trapezuntas adlı hümanist Grek, "Sen İstanbul'u almakla Roma İmparatorluğunun hakiki varisi bulunuyorsun" demiştir. Fatih için Roma'yı almak büyük bir hedefti, bunun için 1480'de büyük bir orduyu İtalya'ya çıkardı, Otranto'yu Gedik Ahmet Paşa fethetti ve Papa Roma'da büyük telaş içinde Fransa'ya kaçmak için hazırlığa başladı; yani Türklerin İtalya'ya gelmesi çok yakın bir hadise olarak düşünülüyordu. Gedik Ahmet Paşa 1480'de Otranto Kalesine 500 kadar bir kuvvet yerleştirdi ve hemen Rumeli'ye döndü; Rumeli'de büyük bir ordu düzenleyip tekrar Otranto'ya gelmeyi ve Roma üzerine yürümeyi düşünüyordu; fakat tam o sırada, yani 1481 baharında Fatih ölüverdi; büyük kargaşalıklar başladı; yeniçeriler isyan çıkardılar, sadrazamı paralayıp sokaklarda sürüklediler, Cem mi gelecek Fatih'in siyasetini devam ettirecek yoksa Bayezid mi gelecek. Bayezid daha Fatih'in son senelerinde Halvetilerin bir merkezi haline gelmişti, Fatih'e karşı şiddetli bir hoşnutsuzluk vardı, aldığı mali tedbirler dolayısıyla; yani halk bıkmıştı onun bu sert fetih siyasetinden, Roma İmparatorluğunu ihya siyasetinden. Cem buna alet olacaktı, ona karşı tepki halinde II. Bayezid saltanatı geldi. Aslında, Fatih daha yaşasaydı yahut Cem tahta gelseydi belki onun açtığı, kültür siyaseti, yani Roma'yı almak, Batı İmparatorluğunun başına geçmek ta-

hakkuk edebilirdi.

Bu arada vakıflar meselesi çok mühimdir. Fatih tımar ordusunu genişletmek için gelir kaynakları arıyor; bakıyor ki, yüzlerce tekke, memleketin büyük arazisini vakıflar olarak elinde tutmakta, onun için vakıfları nesih (ortadan kaldırma) hareketi başlattı; mesela binası yıkılmış olan birçok vakıflar var, şahısların elinde; birtakım prensipler tespit ederek 20 bin çiftlik ve köyü devletleştirdi ve tımar olarak sipahilere dağıttı; bu muazzam bir hadiseydi; binlerce insan, bilhassa dervişler, ulema Fatih'e düşman oldular; o ölür ölmez, şeriatı, şeriatçılığı kendi maddi amaçları için bir kalkan olarak kullandılar, şeriatçılık şiddetli bir reaksiyon olarak geldi. Ben II. Bayezid zamanındaki reaksiyonu yalnız vakıflarda değil, her sahada görüyorum; bütün müesseselerde Bayezid zamanında bir reaksiyon var Fatih devrine karşı. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. ORHAN ÖZTÜRK – Teşekkür ediyorum. Biraz daha yakın zamana dönmek istiyorum. Avrupa'daki aydınlanma hareketine baktığımız zaman bunun hemen öncesinde, en azından bununla paralel olarak bilim devrimini görüyoruz. Bilim devriminden kastettiğimiz de bizde Türkçe'deki fen bilimlerindeki, pozitif bilimlerdeki devrim söz konusu ve o hareketten önce bir bilim devrimi var, arkasından bilgi yayılması var, arkasından bilinçlenme var, akılcılığın yaygınlaşması var. Türkiye'deki bu harekete paralel girişimlere

baktığımız zaman, işte III. Selim zamanında bir girişim var, bir de 1933'teki üniversite reformu girişimimiz var. Fakat 200 yıllık bir zaman geçmesine rağmen, hâlâ Türkiye'de bilinçlenme, akılcılık konularında, en azından toplumun önemli bir bölümünü ikna edemediğimiz ortaya çıkıyor. 1933 devriminin reform hareketinin Türkiye'de belki bilinçlenmeyi artırdığı, bilginin yayılmasını artırdığı, ama bilim reformunun ya da bilim devriminin gerçekleştirilemediği sonucu çıkıyor. Acaba Batıdaki uygulanmasına göre, Türkiye'de biz biraz işi ters istikametinden almış olmuyor muyuz? Yani bilginin ürününü yerleştirmeye çalışırken, bilginin üretimini göz ardı etmedik mi?

H. İNALCIK – Efendim, büyük bir meseleyi ortaya attınız, herkes tabii bunun üzerine düşünüyor bugün. Türkiye zihniyet itibariyle, kültür itibariyle karşılıklı bir kutuplaşmaya doğru gitmekte. Türkiye'de bu, mesele yani Atatürk Türkiye'si'nin, modern Türkiye'nin akılcı üniversiteleri, akılcı siyasetiyle bir Avrupalı devlet olma amacı. Atatürk'ün amacının neden tam gerçekleşmediği büyük bir soru. Ben sebebini şunda buluyorum. Evvela siyasi rejimde bir hastalık var; Türkiye hastadır, siyasi yapısı bakımından. Çünkü biliyorsunuz, Türk demokrasisi kaç darbe yemiştir kısa tarihinde. Siyasi çıkarlar için çok ödün verilmiştir. Yani siyasette din konusunu belli başlı bir konu olarak sokmak tam da çok partili demokrasi hareketi başladığı zaman kendini göstermiştir. Ben, siyaseti bu hususta çok sorumlu görüyorum.

İkincisi, üniversitelerimiz bir çalkantı halindedir. Ben bir öğ-

renci, bir hocayken üniversite muhtar idi, özerk idi. Bugün üniversite özerk sayılmaz, 1980 darbesinden sonra, yine siyaset sorumlu. Üniversitelerimiz bugün bir mektep durumuna düşmüştür; özür dilerim, burada dekanlar, rektörler var; fakat bilim üretmek görevinde olan üniversite bugün bu görevi yapamıyor; hocalarımız 20, 25, 30 saat ders veriyor. Demek ki, bir üniversite reformu kapıdadır. Çok önemli bir hadisedir. Akademimiz yenidir, bilimin en yüksek mümessili akademidir, Akademi de henüz çocukluk, emeklilik devrindedir. Bunun gibi daha pek çok sebepler öne sürebilirsiniz. Türkiye hakikaten gerilemiştir birçok alanlarda, fakat siyasilerimizin dediği gibi Türkiye güçlüdür, bir reform hareketine girişmiştir; yani reformlara ihtiyacımız var; inşallah siyasetçilerimiz şahsi kavgalarını bırakıp memleket meselelerine, bu reformlara yönelirler. Mesela bir cumhurbaşkanı seçimi meselesi hükümeti sarsacak bir hale geldi. Türkiye'nin büyük problemleri unutuluyor, siyasi çekişmeler öne geliyor.

Onun için ben, kuvvetli bir liderin Meclisten çıkmasını ve bütün bu reformları büyük bir kararlılıkla yerine getirmesini bekliyorum. Türkiye hakikaten tehlikeli bir geçitten geçmektedir. İlerleme değil, gerileme söz konusudur. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. DİNÇER ÜLKÜ – Sayın Hocam, ben bir konuda düşüncenizi almak istiyorum. Aristoteles'ten bahsettiniz bir-

kaç kez. Eski Yunan felsefecilerinden söz ederken, bilim tarihçileri –bir önceki konuşmacının da dediği gibi, biz bilim tarihi deyince fen bilimleri tarihinden söz ediyoruz, fen bilimciyiz– genelde Aristo düşüncesinin bilimin gelişmesine 500 belki de 1000 yıl engel olduğuna inanır. Çünkü Aristo deneye inanmaz, ampirik düşünceyi reddeder, Arşimet’in büyük buluşunu neredeyse küçümsemiş ve büyük eserinde ondan hiç bahsetmemiştir dahi. Şimdi uyanış dönemine kadar işte Aristo çok ağırlıklı gidiyor. Siz bilim tarihçilerin bu analizine, bu görüşüne katılıyor musunuz? Aristo gerçekten ampirik, deneye dayanan bilimin gelişmesine yüzyıllarca engel olmuş mudur düşünce olarak? Bu konuda ne düşünüyorsunuz? Teşekkürler.

H. İNALCIK – Efendim, ağır bir soru, felsefi bir soru. Şimdi efendim, bilim tarihini izlerseniz –eski Yunan felsefesinin ortaya attığı realizm, nominalizm çatışması ve onun dokunduğu felsefi kavramlar– Avrupa’da yeni akımlarla gelişmiştir; ama İslâm dünyasında Aristo yahut Eflatun felsefesi kalıplaşmış, tartışma götürmeyen dogmalar haline gelmiştir. Avrupa Aristo’yu, Eflatun’u alarak, bir Descartes yetiştirmiş, bir Leibniz’i yetiştirmiş, bir Kant yetiştirmiş, bir Hegel yetiştirmiş, bunlar İslâm dünyasında olmamış. Yani felsefe da ima ilerleyen, gelişen, yeni ufuklar arayan bir süreçtir. Aristo'nun fikirleri o zaman için, ortaçağ için birtakım sorunları izah edebiliyordu; ama İslâm’da kalıplar haline geldi ve İslâm medeniyetinde maalesef skolastiğe yol açtı; ortaçağda Avrupa'nın da bir skolastiği var, Bacon'a kadar yahut Descartes'e kadar bir skolastiği var. Üstat Aristo'nun fikirleri

ancak o çerçevede münakaşa ediliyor, aşılamıyordu. Buna biz skolastik diyoruz. Skolastik felsefesi Batıda Scotus gibi Abelard gibi büyük skolastik alimler yetiştirdi, bunlar İbnu'r-Ruşd gibi skolastik filozoflar, ama ondan sonra bir Descartes çıkıyor, bir kartezyen felsefe çıkıyor, her şeyden şüphe eden, yeniden her şeyi düşünmek isteyen bir zihniyet ortaya çıkıyor ve yeni düşünce ufukları açıyor, akademinin, felsefenin amacı, yerleşmiş hakikatleri, geleneği tespit etmekten ziyade, hakikatları arama sürecini işletmektir. Teşekkür ederim.

PERİHAN YILMAZ – İstanbul milletvekiliyim, aranızda bulunmaktan çok mutlu oldum. Sayın Prof. Dr. Halil İnalcık geçmişten günümüze Türkiye'mizin tarihini bizlere önemli noktalara değinerek anlatmakla gerçekten faydalı oldular, kendileri ufkumuzu açtılar, ihtisası olan tarih bilimiyle ilgili çok faydalı bu birikimleri almaya devam etmek istiyorum. Bizlere aydınlanmamızda çok katkıları oldu. Bir cümle ekleyeyim; Atatürk çok devrimler yaptı, biz de şimdi reformlar yapıyoruz ama devrimi gerçekleştireceğiz, o da din işlerini devlet işlerinden ayıracağız. Bu hal olduğu zaman sorun çözülecektir diye düşünüyorum. Değerli konuklarımıza saygılarımı sunuyor, hepinize teşekkür ediyorum.

VECDİ GÖNÜL – Efendim, hocamın 40 sene önceki talebesiyim, hâlâ da öğreniyorum. Ben kısa bir zaman önce siyasete girdim, hocamın şikâyetçi tarifine bir de şu açıdan bakıl-

sın diye bir fikir müsaade ederlerse ifade edip, sonra iki soru soracağım. Söyledikleri doğru siyasetçiler için, ama bir de şunu düşünmek lazım. Ben otuz sene mülki idare amiri, yedi sene de bir yargının başı olarak sonra siyasete girdim. Siyasetçi bugün halka yabancılaşmış bir bürokrasiyle o bürokrasiden çok şey bekleyen halkın arasında sıkışmış kalmış bir insandır, bir de bu açıdan baksın lütfen.

Sorum şu: Hoca problemleri tespit etti, çözümü söylemedi. Bugün hakikaten bu problemler var; ümit ederiz ki, akademi bu problemleri çözer ama halka nasıl yansıyacak? Şimdi, akademi bir talim terbiye kurulu değil, etkili bir televizyon kanalı da değil; o halde çözümler ne olacak? İkinci sorum halka nasıl yansıyacak? Teşekkür ediyorum efendim.

H. İNALCIK – Vecdi Bey tekrar eski günlerimi hatırlıyorum, sizi bu konuşmamda karşımda görmekle çok gurur duydum, çok keyiflendim doğrusu, çünkü siz Amerika dönüşümde bana bir buket göndererek sevincini ifade eden eski sadık bir öğrencim olduğunuzu gösterdiniz, bugün bunu minnetle burada anmak isterim, uzun yıllar Sayıştay'ın başında bulundunuz, çok önemli bürokratik vazifeler ifa ettiniz, şimdi de siyasete girmiş bulunuyorsunuz, tebrik ederim. Siyasetçilere, siyasilere bazı kinayelerim oldu, ama gördüğüm budur. Çözüm için bazı şeyleri konuşmamda ifade etmeye çalıştım. Çözüm yollarından birisi, bizim tutucu diye tarife çalıştığımız büyük bir kitle var. Bu kitleyi, bu kitlenin niçin bazı dogmalara bağlandığını, bunun aslında sosyal bir hadise olduğunu kavramamız ve bu sosyal hadiseyi

ilim kurumlarında tahlil edip çözümleri orada aramamız gerektiğini belirtmeye çalıştım; konuşmamın esası budur. Mesela toplumumuzun hayatını düzenleyen örf ve adet var, bu örf ve adetin büyük bir kısmı İslâm dininden geliyor. Bu sadece birtakım aşırı kışkırtan militanların İslâmiyeti değil, halkımızın İslâmiyeti'dir. Teklif ettim; Akademi, aynı zamanda bu realiteye gözlerini çevirsin, bunu tahlil etsin ve çözüm yolları getirsin, anlasın ve anlatmaya çalışsın; yani bugün bazı siyasilerimiz çıkıyor, militan, saldırgan bir İslâmı bütün İslâm kitlesine mal eder şekilde konuşuyor, bu hatadır. Çünkü eleştiren Türk İslâmı'nı bilmiyor, bunu analiz yeri Akademidir. Bilmem tatmin edebildim mi, efendim.

Prof. Dr. HALİL İNALCIK

1940'da Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nden doktorasını alan Halil İnalcık aynı fakültede (1940-1972), SBF'de (1956-1972) ve Chicago (1972-1985) Üniversitesi'nde tarih profesörü olmuştur. 1993'te Bilkent Üniversitesi'nde Tarih Bölümünü kurmuş olup, halen Bilkent Üniversitesi'nde öğretim görevlisidir.

Prof. İnalcık bugün dünyada Osmanlı araştırmalarının duayeni sayılır ve her yerde hoca olarak anılır. Osmanlı tarihi üzerine 16 kitabı ve bilimsel dergilerde 300'e yakın makalesi yayınlanmıştır. Bilimsel araştırmaları yurt dışında Amerika'dan Japonya'ya kadar bilim kurumlarınca takdir görmüş ve çok sayıda üyelik ve ödüllere layık görülmüştür.

Üyelikleri : Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu Üyesi; Türkiye Bilimler Akademisi Şeref Üyesi; The Royal Historical Society Londra, Şeref Üyesi; The Royal Asiatic Society Londra, Şeref Üyesi; The British Academy; American Academy of Arts and Sciences.

Fahri Doktoraları: Atina Üniversitesi; Hebrew University of Jerusalem, Kudüs; University of Bucharest, Bükreş; Chicago Üniversitesi Amerutus Profesörlük.

Prof. İnalcık, Unesco'nun çıkarmakta olduğu *History of Humanity* adlı büyük eserin V. cildinin İngiltere'den Peter Burke ile birlikte editörüdür.

AKADEMİ FORUMU DİZİSİ:

1. Talat Halman, *21. Yüzyılda Üniversite ve Kültür*, 2.baskı
2. Halil İnalçık, *Tarih ve Akademi*, 2. baskı
3. Kemal Kurdaş, *Türkiye Ekonomisindeki Çöküş ve Geleceğe Bir Bakış*
4. Sema Tutar Pişkinsüt, *Türkiye’de İnsan Hakları ve Demokrasi*
5. Karen Fogg, *Avrupa Birliği’nin Güncel Eğilimleri ve Türkiye*
6. Bakır Çağlar, *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Hukukunda Türkiye*
7. Attila Karaosmanoğlu, *Türkiye’de Yeniden Yapılanmayla İlgili Sorunlar*
8. Stefanos Yerasimos, *Birinci Dünya Savaşı ve Ermeni Sorunu*
9. Gökhan S. Hotamışlıgil, *Yağ hücresi Gelişimi ve Enerji Metabolizmasının Moleküler Kontrol Mekanizmaları*
10. Korkut Boratav, *Türk Ekonomisinin Son Durumu*

11. M. Orhan Öztürk, *Sorma-Bilme Dürtüsü ve Girişim Duygusu Nasıl Yok Ediliyor?*

12. Bozkurt Güvenç, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Kültürümüzde Batı Etkileri*

SATIN ALMAK İÇİN

Ankara:

Atatürk Bulvarı No: 221, Kavaklıdere 06100

Tel: 0312 468 53 00 (1105)

İstanbul:

İstanbul Teknik Üniversitesi, Dil ve İnkılap Tarihi Bölümü,
Eski Maden Fakültesi Binası, Maçka 80200

Tel: 0212 219 16 60